

Çalışma Hakkının Aşınması ve Çalışma Özgürlüğü Söylemi: Platform Ekonomisinde Emek Süreci ve Güvencesizlik

Işın Ulaş ERTUĞRUL YILMAZER¹
ORCID: 0000-0001-9470-0435

DOI: 10.54752/ct.1881950

Öz: Bu çalışma, çalışma hakkının emek sürecindeki disiplin rejimleriyle ilişkisini teorik ve ampirik düzlemde incelemektedir. Marx ve Braverman'ın emek süreci analizleri ile Foucault'nun disiplin ve özneleşme kavramlarını sentezleyerek, çalışma hakkının tarihsel olarak sabit bir içeriğe sahip olmadığını, aksine emek sürecindeki denetim ve disiplin rejimleriyle çelişkili bir ilişki içinde yeniden kurulduğunu ileri sürmektedir. Fordist dönemde koruyucu bir sosyal hak söylemi etrafında kurgulanan çalışma hakkı, 1970'lerin sonundan itibaren neoliberal dönüşümle kurumsal yorumları ve sosyal korumaya erişim koşulları bakımından disiplinler etkiler kazanmış, platform ekonomisinde ise disiplini meşrulaştıran mekanizma çalışma hakkının kendisinden çalışma özgürlüğü söylemine kaymıştır. Platform ekonomisinin Türkiye'deki somut tezahürü olan 'esnaf kurye modeli' üzerinden yapılan analiz, 'esneklik' ve 'girişimcilik' söylemlerinin çalışma özgürlüğü vaadini nasıl öne çıkararak çalışma hakkının koruyucu boyutundaki aşınmayı meşrulaştırdığını ortaya koymaktadır. Algoritmik

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Maltepe Üniversitesi/İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi/İşletme (İngilizce) ABD.ulasyilmazer@maltepe.edu.tr

ERTUĞRUL YILMAZER, I, U., (2026) “Çalışma Hakkının Aşınması ve Çalışma Özgürlüğü Söylemi: Platform Ekonomisinde Emek Süreci ve Güvencesizlik”, Çalışma ve Toplum Sayı: 91, C.4, s.2163-2200

Bu makale, Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC-BY 4.0) şartları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir. Bu lisans, orijinal yazar ve kaynak belirtildiği sürece, herhangi bir ortamda sınırsız kullanım, dağıtım ve çoğaltmaya izin vermektedir. Bkz. <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Makale Geliş Tarihi:04.02.2026 – Makale Kabul Tarihi: 18.08.2026

yönetim, işçi statüsünün hukuki inşası ve sendikal örgütlenmenin yapısal engelleri incelenerek, platform ekonomisinde denetim ve disiplinin yeni biçimleri teorize edilmektedir. 2021-2022 kurye direnişleri üzerinden işçi mücadelesinin potansiyeli ve sınırları tartışılmakta ve çalışma özgürlüğü vaadi ile çalışma hakkının koruyucu boyutundaki aşınma arasındaki çelişki analiz edilmektedir. Çalışma, emek süreci teorisinin güncel emek rejimlerini anlamadaki açıklayıcı gücünü gösterirken, çalışma hakkının emek süreci üzerinde kolektif söz hakkı, iş güvencesi ve algoritmik denetimden özgürleşme olarak yeniden tanımlanması gerektiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Emek süreci, çalışma hakkı, platform ekonomisi, algoritmik yönetim, güvencesizlik, kurye emeği

The Erosion of the Right to Work and the Discourse of Freedom to Work: Labor Process and Precarity in the Platform Economy

Abstract: This study examines the relationship between the right to work and disciplinary regimes in the labor process on both theoretical and empirical levels. By synthesizing Marx and Braverman's labor process analyses with Foucault's concepts of discipline and subjectification, it argues that the right to work does not possess a historically fixed content, but is instead reconstituted through a contradictory relationship with the labor process's regimes of control and discipline: *the right to work, framed predominantly around a protective social right discourse during the Fordist period, saw its institutional interpretations and the conditions governing access to social protection acquire disciplinary effects under neoliberal transformation*, while in the platform economy the mechanism legitimizing discipline has shifted from the right to work itself to the discourse of freedom to work. By examining algorithmic management, the legal construction of worker status, and the structural obstacles to union organization, new forms of control and discipline in the platform economy are theorized. The potential and limits of workers' struggles are discussed through the 2021-2022 courier resistances, analyzing the contradiction between the promise of freedom to work and the erosion of the protective dimension of the right to work. While demonstrating the explanatory power of labor process theory in understanding contemporary labor regimes, the study argues that the right to work must be redefined in terms of collective voice in the labor process, job security, and emancipation from algorithmic control.

Keywords: Labor process, right to work, platform economy, algorithmic management, precarity, courier labor

Giriş

Bu çalışmada emek süreci teorisi, disiplin analizleri ve çalışma hakkı kavramı arasındaki kuramsal bağları platform ekonomisi bağlamında yeniden düşünmeyi amaçlamaktadır. Makale, teorik-eleştirel bir yaklaşım benimsemekte ve Marx'ın emek süreci analiziyle Foucault'nun disiplin çalışmalarını çalışma hakkının tarihsel ve normatif konumu etrafında sentezlemeye çalışmaktadır.

Çalışmanın temel argümanı iki katmanlıdır: Fordist dönemde çalışma hakkı ağırlıklı olarak koruyucu bir sosyal hak söylemi etrafında kurgulanırken, 1970'lerin sonundan itibaren neoliberal dönüşümle çalışma hakkının kurumsal yorumları ve sosyal korumaya erişim koşulları disipliner etkiler kazanmıştır. Platform ekonomisinde ise bu ilişkinin biçimi değişmiştir. Burada disiplini meşrulaştıran mekanizma çalışma hakkının kendisi değil, çalışma özgürlüğü söylemidir. Bu ikili yapı, çalışma hakkının koruyucu boyutu ile çalışma özgürlüğü (negatif boyut) arasındaki kavramsal ayrımın, disiplin rejimlerinin farklı tarihsel dönemlerde farklı biçimler almasını nasıl açıkladığını göstermektedir. Bu iddia, üç düzeyde ele alınmaktadır: İlk olarak, emek süreci teorisinin tarihsel gelişimi içinde denetim ve disiplinin kurucu rolüdür. İkinci olarak, çalışma hakkının modern refah devleti ve neoliberal dönüşüm süreçlerinde geçirdiği kavramsal ve kurumsal değişimler ve üçüncü olarak da platform ekonomisinde algoritmik yönetim ve hukuki statü manipülasyonunun yarattığı yeni disiplin biçimleridir.

Bu makalede çalışma hakkı ve çalışma özgürlüğü eşanlamlı kullanılmamaktadır. Çalışma hakkı, istihdama erişimin yanı sıra adil ve elverişli koşullar, sosyal güvence, iş güvencesi ve kolektif temsil bakımından koruyucu sosyal-hukuki içeriği ifade eder; çalışma özgürlüğü ise platformların esneklik, girişimcilik ve kendi çalışma zamanını belirleme vaatleri içinde öne çıkardığı biçimsel özerklik iddiasını belirtir. Makalenin savı, platform kapitalizminin ikinci söylemi öne çıkararak birincinin koruyucu içeriğindeki aşınmayı meşrulaştırdığıdır.

Çalışma, kavramsal ve teorik bir analiz yöntemine dayanmaktadır. Türkiye'deki platform ekonomisine ilişkin sendikal raporlar, basın haberleri ve resmi istatistikler, teorik argümanı somutlaştırmak ve illüstratif materyal olarak kullanılmaktadır. Bu malzemeler, emek sürecinin dönüşümünü ve çalışma hakkının paradoksal işleyişini göstermek için örneklendirici nitelik taşımaktadır. Ancak çalışmanın temel amacı, bu somut görünümün ötesinde, kapitalist emek sürecindeki süreklilikleri ve dönüşümleri kavramsal düzeyde analiz etmektir.

Makalenin ilk bölümü, Marx ve Braverman'ın emek süreci analizlerinin tarihsel arka planını ele almakta ve emek sürecinin kapitalist mantığını ortaya koymaktadır. İkinci bölüm, Foucault'nun disiplin analizleriyle emek süreci teorisini ilişkilendirerek, çalışma hakkının normatif ve disipliner boyutlarını tartışmaktadır.

Üçüncü bölüm, çalışma hakkının tarihsel gelişimini Fordist refah devletinden neoliberal çalıştırmacı refah politikalarına (workfare) kadar izlemekte ve bu dönüşümün disiplin rejimlerini nasıl yeniden şekillendirdiğini göstermektedir. Dördüncü bölüm, platform ekonomisinde algoritmik yönetim, hukuki statü manipülasyonu ve güvencesizliğin örgütlenmesini Türkiye'deki esnaf kurye modeli üzerinden somutlaştırmaktadır. Platform ekonomisi kavramsal olarak çalışan-müşteri-platform üçlü yapısını içerse de, bu yapı hem esnaf/serbest çalışma hem de ücretli istihdam biçimlerini barındırabilmektedir. Bu bakımdan esnaf kurye modeli platform ekonomisinin kategorik ve zorunlu bir çıktısı değildir. Çalışma, esnaf kurye modelini Türkiye'de ampirik olarak baskın ve gözlemlenebilir bir örnek olduğu için vaka olarak seçmektedir. Son olarak beşinci bölüm ise işçi direnişleri ve sendikal örgütlenme deneyimlerini ele alırken, sonuç bölümü çalışma hakkının emek süreci içindeki çelişkili konumunu yeniden değerlendirmektedir.

Emek Süreci Teorisinin Tarihsel Arka Planı: Süreklilik, Dönüşüm ve Disiplin

Emek süreci teorisinin tarihsel arka planı, Marx'ın kapitalist üretim tarzına ilişkin çözümlemelerine dayanır. Marx, emek sürecini insanın doğa ile kurduğu amaçlı ilişki olarak tanımlamakla birlikte, kapitalist üretim koşullarında bu sürecin özgül bir nitelik kazandığını özellikle vurgular (Marx, 1976: 283). Kapitalizm altında emek süreci, artık yalnızca kullanım değeri üretiminin değil, aynı zamanda artı-değer üretiminin taşıyıcısıdır. Bu nedenle teknik bir faaliyet olmaktan çıkarak, sermaye ile emek arasındaki sınıfsal tahakküm ilişkilerinin kurulduğu merkezi bir alan haline gelir². Bu yaklaşım, emek sürecini 'doğal' ya da 'kaçınılmaz' bir üretim faaliyeti olarak değil, tarihsel olarak özgül bir iktidar ve mücadele alanı olarak kavramayı mümkün kılar.

Marx'ın analizleri, emek sürecinin kapitalist mantığını güçlü biçimde ortaya koymakla birlikte, bu sürecin somut örgütlenme biçimlerini tarihsel ve kurumsal düzeyde ayrıntılandırmaktan ziyade, üretim tarzının genel yasalarına odaklanır. Emek süreci teorisinin modern biçimi, tam da bu noktada, yani emek sürecinin nasıl örgütlendiği, nasıl denetlendiği ve nasıl disipline edildiği sorularını merkeze alarak 20. yüzyılın ikinci yarısında yeniden gündeme gelmiştir. Bu yeniden canlanışın en çok tartışılan çıkış noktalarından biri, Harry Braverman'ın Labor and

² Tahakküm bu ilişkinin kurucu unsuru değil, onu işler kılan ve zaman içinde yeniden üretilebilir hale getiren tamamlayıcı bir mekanizmadır. Nitekim salt kullanım değeri üretimine dayalı emek süreçlerinde de gözlemlenebilir olması, bunun artı-değer üretimine has bir özellik olmadığını gösterir.

Monopoly Capital'dir (1974). Bu çalışmanın kuramsal katkısı ve sınırları izleyen tartışmada ele alınacaktır.

Braverman, kapitalist üretimde yönetim biliminin yükselişini analiz ederek, sermayenin emek üzerindeki denetimini sistematik ve bilinçli biçimde yoğunlaştırdığını ileri sürer (1974: 85-86). Modern kapitalizmin temel eğilimi, işin zihinsel ve bedensel boyutlarının ayrıştırılması, üretim sürecine ilişkin bilginin işçiden kopararak yönetime devredilmesi ve emeğin bu bilgi kaybı üzerinden denetim altına alınmasıdır. Bu süreç, yalnızca emeğin vasıfsızlaştırılmasını değil, aynı zamanda emek sürecinin ayrıntılı biçimde ölçülmesini, standartlaştırılmasını ve disipline edilmesini de beraberinde getirir. Böylece emek süreci, sermaye açısından yalnızca üretimin değil, itaatın, uyumun ve kontrolün de üretildiği bir alana dönüşür.

Braverman'ın yaklaşımı, emek sürecini açık biçimde bir denetim ve tahakküm alanı olarak kavramsallaştırması bakımından kurucu nitelikte olsa da, literatürde önemli tartışmalara yol açmıştır. Özellikle emek sürecindeki dönüşümlerin tek yönlü bir 'vasıfsızlaşma' eğilimiyle açıklanamayacağı, süreklilik ve değişimin birlikte ele alınması gerektiği yönündeki eleştiriler belirleyici olmuştur (Burawoy, 1979; Edwards, 1979; Thompson, 1989). Paul Thompson emek süreci teorisinin bu eleştirel yeniden inşasında merkezi bir rol oynamıştır. Thompson'a (1989: 40) göre emek süreci teorisinin temel çıkış noktası, üretimin teknik bir zorunluluk değil, sermaye ile emek arasındaki toplumsal ve siyasal bir ilişki olarak kavranmasıdır. Bu bağlamda Burawoy'un (1979) katkısı özellikle belirleyicidir: Emek sürecinin yalnızca zora değil, işçilerin üretim sürecine kendi rızalarıyla katılımını sağlayan içsel mekanizmalara da dayandığını göstererek, denetim analizini salt yapısal bir zorunluluktan çıkarıp öznel ve ilişkisel bir düzleme taşımıştır. Bu nedenle emek süreci yalnızca işyeri düzeyinde değil, emek piyasaları, kurumsal yapılar ve devlet politikalarıyla birlikte ele alınmalıdır (Smith & Thompson, 2000; Thompson & Smith, 2010).

Bu yaklaşım, emek süreci teorisinin 'aşıldığı' ya da 'geçerliliğini yitirdiği' yönündeki iddialara³ karşı güçlü bir yanıt sunar. Aksine, emek süreci teorisi, kapitalist üretimdeki süreklilikleri ve dönüşümleri birlikte kavrayabilen güçlü bir

³ Emek süreci teorisine yönelik 'aşılma' iddiaları farklı kaynaklardan gelmiştir: Piore ve Sabel'in (1984) esnek uzmanlaşma tezi, Braverman'ın vasıfsızlaştırma argümanını sorgulamış, Bell (1973) ve post-endüstriyel toplum teorisyenleri, bilgi ekonomisine geçişle birlikte sanayi toplumu analizlerinin güncelliğini yitirdiğini savunmuştur. 1980-90'larda post-yapısalcı eleştiriler, teorinin aşırı yapısalcı olduğunu ve işçi öznelliğini ihmal ettiğini öne sürmüştür. Hochschild (1983) gibi yazarlar da duygusal emek ve hizmet sektörü analizlerinde teorinin yetersiz kaldığını iddia etmiştir. Thompson ve Smith'in çalışmaları, bu eleştirilere karşı emek süreci teorisinin kapitalist üretimin temel dinamiklerini açıklamadaki geçerliliğini savunur.

kuramsal zemin oluşturur. Denetim biçimleri değişmekte, fakat denetimin kendisi ortadan kalkmamaktadır. Bu noktada emek süreci teorisi, disiplinin tarihsel biçim değiştiren ama yapısal olarak kalıcı niteliğini görünür kılar.

Bu tarihsel ve kuramsal çerçeve, emek sürecinin yalnızca üretim teknikleri ya da işyeri içi örgütlenme biçimleri üzerinden değil, daha geniş bir normatif ve siyasal bağlam içinde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Emek sürecinin disiplin, denetim ve özneleşme mekanizmalarıyla birlikte düşünülmesi, bu süreçleri düzenleyen ve meşrulaştıran hukuki ve normatif çerçevelerin de sorgulanmasını zorunlu kılar. Bu noktada çalışma hakkı, emek sürecinin dışında konumlanan soyut bir sosyal hak olmaktan ziyade, emek gücünün üretim sürecine nasıl dâhil edileceğini, hangi koşullarda çalışmasının ‘meşru’ sayılacağını ve hangi davranış kalıplarının beklendiğini tanımlayan merkezi bir düzenleme alanı olarak belirginleşir. Dolayısıyla emek süreci teorisinin sunduğu disiplin ve denetim analizi, çalışma hakkının yalnızca koruyucu değil, aynı zamanda düzenleyici ve yönlendirici işlevlerini tartışmak için kritik bir teorik geçiş zemini sunmaktadır. Bu teorik zeminden hareketle, bir sonraki bölümde emek süreci ile çalışma hakkı arasındaki ilişki daha yakından incelenecektir. Burada odak nokta, disiplinin nasıl hukuksal ve normatif bir meşruiyet kazandığı ve çalışma hakkının neoliberal dönemdeki yeniden yorumunun bu süreçteki kurucu rolü olacaktır.

Emek Süreci: Hak ve Disiplin

Emek süreci teorisinin tarihsel gelişiminden hareketle, bu bölüm denetim ve disiplinin emek sürecindeki kurucu rolünü ele alacak ve çalışma hakkı kavramıyla ilişkisini sorgulamaya açacaktır. Emek süreci teorisi, kapitalist üretim ilişkilerinde denetim ve disiplinin tali ya da dışsal mekanizmalar olmadığını; aksine emek gücünün üretim sürecine eklemlenmesinin kurucu unsurları olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’de yapılan görgül çalışmalar da bu kurucu ilişkiyi farklı sektörlerde somutlaştırmaktadır: Erköse (2019), tatil köylerinde hizmet emeğinin basit denetim mekanizmalarıyla nasıl düzenlendiğini göstermektedir. Yücesan-Özdemir (2002), Türkiye’deki emek süreci çalışmalarının kapsamlı bir değerlendirmesini sunarak bu alanın yerli literatürdeki gelişimini haritalandırmıştır. Bu çalışma, yazarın Türkiye’de emek süreci ve endüstri ilişkileri üzerine sürdürdüğü daha geniş çalışma alanının (Yücesan-Özdemir, 2009. Yücesan-Özdemir & Özdemir, 2008) başlangıç noktalarından birini oluşturmuştur. Bu görgül birikim, kuramsal düzeyde varılan sonucu güçlendirmektedir. Emek süreci, yalnızca artı-değer üretiminin teknik bir alanı değildir. İşçinin davranışı, zamanı, mekânı, bedeni ve giderek öznel yönelimleri de bu alanda düzenlenmekte, denetlenmekte ve disipline edilmektedir. Bu bakımdan emek süreci, çok katmanlı bir iktidar alanı

olarak kavranmalıdır. Denetim biçimlerinin tarihsel olarak dönüşmesi bu iktidar ilişkilerinin ortadan kalktığını değil, aksine daha incelmış, dolaylı ve içselleştirilmiş biçimler altında yeniden üretildiğini göstermektedir (Smith & Thompson, 2000).

Bu noktada emek süreci teorisi ile hak kavramı arasındaki ilişki çoğu zaman dolaylı biçimde ele alınmış, hatta büyük ölçüde birbirinden ayrı düşünülmüştür. Oysa çalışma hakkı, insan hakları literatüründe çoğu zaman emek sürecinin dışında konumlanan soyut bir normatif ilke olarak ele alınsa da, tarihsel ve siyasal olarak emek sürecinin denetim ve disiplin rejimleriyle iç içe geçebilen bir düzenleme biçimidir⁴ (International Labour Organization [ILO], 1998). Çalışma hakkının nasıl tanımlandığı, hangi sınırlar içinde işletildiği ve hangi özne tasavvuruna dayandığı, emek sürecinde kurulan denetim ve disiplin mekanizmalarından bağımsız olarak anlaşılamaz⁵.

Marx'ın analizlerinde emek gücünün hukuken özgür bir meta olarak piyasaya çıkışı, emek sürecindeki tahakküm ilişkilerini ortadan kaldırmak bir yana, bu ilişkilerin önkoşulunu oluşturur (1976: 271-273). İşçinin emeğini 'özgürce' satabilmesi, üretim sürecinde sermayenin kurduğu denetime rıza göstermesinin maddi temelidir. Bu anlamda özgürlük ve zor, Marx'ta birbirini dışlayan değil, kapitalist emek sürecinin birbirini tamamlayan unsurlarıdır⁶. Engels'in (2022 [1845]: 87) 'Rekabet' başlıklı bölümdeki gözlemi bu ikili yapıyı tarihsel olarak somutlaştırır: Ona göre "işçi hukuken de fiilen de mülk sahibi sınıfın kölesidir". Bugünün işçisinin özgür görünmesinin nedeni, bir kerede değil gün gün, hafta hafta, yıl yıl satılmasıdır, kendini bu şekilde satmaya zorlanmaktadır. Çalışma hakkının neoliberal dönemde yeniden yorumlanması da bu çerçevede, emeğin metalaşmasının ve emek sürecinin disipline edilmesinin tarihsel bir bileşeni olarak düşünülmelidir. Nitekim uluslararası insan hakları belgelerinde çalışma hakkı çoğu zaman 'istihdama erişim' ve 'çalışma yükümlülüğü' ile birlikte tanımlanmakta ve çalışmanın içsel güç ilişkileri ve üretim sürecindeki tahakküm boyutları ise ikincil bir düzlemde ele alınmaktadır (Mantouvalou, 2012).

Robert Castel'in (2017 [1995]) çalışması, bu tartışmaya güçlü bir tamamlayıcı boyut kazandırır. Castel'e göre modern toplumlarda toplumsal bütünleşme, büyük

⁴ 'Düzenleme biçimi' kavramı burada Fransız Düzenleme Okulu'nun (Aglietta, 1979.; Lipietz, 1987) birikim rejimi ile düzenleme biçimleri arasında kurduğu ayırmadan ilham almaktadır. Bu yaklaşıma göre her birikim rejimi, onu istikrara kavuşturan kurumsal ve normatif düzenlemelerle (devlet, hukuk, ücret ilişkisi) bir arada var olur (ayrıca bkz. Jessop, 2002).

⁵ Bu konu, çalışmanın izleyen başlığı altında daha detaylı tartışılmaktadır.

⁶ Özgürlük ile güvenlik arasındaki bu gerilim, Bauman'ın (1988) özgürlük sosyolojisinde de merkezi bir yer tutar. Bauman'a göre modern özgürlük, bireyi geleneksel güvence ağlarından kopararak piyasanın belirsizliğine teslim eder ve bu nedenle özgürlük çoğu zaman yeni bağımlılık biçimleri üretir.

ölçüde istikrarlı bir ücretli statüye bağlı sosyal koruma sistemlerine katılım üzerinden sağlanmıştır. 'Ücretliler toplumu' da bu bakımdan sadece bir istihdam biçimi değil, aynı zamanda toplumsal bir aidiyet ve güvence rejimidir. Castel'in güvencesizleşme analizi, bireyin istikrarlı ücretli statüden koparılmasının yalnızca gelir kaybı değil, aynı zamanda toplumsal bağların ve tanınmanın da aşınması anlamına geldiğini göstermektedir. Bu çerçevede, ilerleyen bölümlerde ele alınacak esnaf kurye modelinin işçi statüsünü reddederek yarattığı dışlanmayı anlamak için doğrudan bir kavramsal zemin sunar.

Braverman'ın emek süreci analizleri, bu yapısal ilişkiyi denetim ekseninde görünür kılar. Braverman'a göre kapitalist üretimde denetim, yalnızca üretim verimliliğini artırmaya yönelik teknik bir zorunluluk değil, artı-değer üretiminin sürekliliğini güvence altına alan sınıfsal bir stratejidir (1974: 100). Sermaye, emeğin üretim süreci üzerindeki tarihsel bilgisini işçiden kopararak yönetime devrettiği ölçüde, emek sürecini daha ayrıntılı biçimde ölçülebilir, denetlenebilir ve disipline edilebilir hale getirir (1974: 171-172). Ancak Braverman'ın odağı ağırlıklı olarak emek sürecinin nesnel örgütlenmesine yönelmiş, dolayısıyla işçi öznelliğinin nasıl şekillendiği ve disiplinin öznel boyutları ise görece sınırlı biçimde ele alınmıştır.

Braverman'ın analizinin eksik bıraktığı bu öznel boyut, esas olarak Burawoy'un (1979) emek sürecini işçilerin rızasının üretildiği bir 'oyun' alanı olarak ele alan yaklaşımıyla doldurulur, Foucault'nun iktidar ve disiplin analizleri ise bu öznel boyutu daha geniş bir kurumsal ve toplumsal çerçeveye yerleştirir. Foucault (1995), modern iktidarın yalnızca baskı ve yasak yoluyla değil, normlar, disiplin teknikleri ve özneleşme süreçleri aracılığıyla işlediğini ortaya koyar. Disiplin, bireyi dışsal zor yoluyla itaate zorlamaktan ziyade, onu belirli normlara göre kendini düzenleyen, performansını ölçen ve sürekli geliştirmeye çalışan bir özneye dönüştürür. Foucault'nun ifadesiyle disiplin, "itaatkâr ama üretken bedenler" yaratır (Foucault, 1995: 138). Emek süreci bağlamında bu, işçinin yalnızca denetlenen bir nesne değil, aynı zamanda kendi kendini denetleyen, normlara uyumunu içselleştirmiş bir özne olarak yeniden kurulması anlamına gelir. Foucault'nun Attica cezaevine ilişkin gözlemleri, bu süreci çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır: Modern disiplin kurumları, bireyleri dışlamakla kalmaz, onları 'eliyor, parçalıyor, fiziksel olarak yok ediyor' ve ardından topluma geri göndererek döngüsel bir eliminasyon süreci yaratır (Foucault & Simon, 1991: 27). Bu döngüsel dışlama ve yeniden-içerme mantığı yalnızca cezaevi gibi kapalı kurumlara özgü değildir. Benzer bir işleyiş, daha yumuşak ama yapısal olarak benzer biçimlerde, gündelik ve açık kurumlarda da gözlemlenebilir. Platform ekonomisinde de benzer bir süreç işlemektedir: İşçiler sürekli performans baskısı altında 'tüketilmekte,' ardından sistemden 'atılmakta' ve yenileriyle değiştirilmektedir. Böylece denetim, görünür baskı ve doğrudan zor mekanizmalarından ziyade,

performans ölçütleri, değerlendirme rejimleri ve 'iyi çalışan' normları aracılığıyla gerçekleşir (Foucault, 2007; 2008).

Platform ekonomisi örneği, bu genel çerçevenin somut bir görünümüdür. Daha geniş planda, Braverman'ın nesnel denetim analiziyle Foucault'nun öznel disiplin çözümlemesi, emek sürecinin bütünlüklü anlaşılması için birbirini tamamlayan iki bakış açısı sunar. 1990'lı yıllardan itibaren emek süreci literatürü, bu sentezi derinleştirerek denetimin yalnızca ne yapıldığı değil, kim olunduğu üzerinden de kurulduğunu göstermiştir (Knights & Willmott, 1989; O'Doherty & Willmott, 2009). Modern emek rejimlerinde işçiler, performans yönetimi, kurumsal kültür ve öznel projeleri aracılığıyla, kendi benliklerini şirketin hedefleriyle uyumlu hale getirmeye teşvik edilir. Bu süreç, denetimi dışsallaştırmak yerine içselleştirir, yani disiplini zorlama yerine özdeşleşme üzerinden kurar. Bu disiplin mekanizmalarının normatif çerçevesi, çalışma hakkının tarihsel olarak kurumsallaşmış yorumları ile neoliberal dönemde öne çıkan istihdam edilebilirlik ve çalışma özgürlüğü söylemlerinin kesişiminde aranmalıdır.

Çalışma Hakkının Teorik ve Tarihsel Kökenleri

Önceki bölümde emek sürecinde denetim ve disiplinin kurucu rolü ortaya kondu. Bu bölümde ise çalışma hakkının bu disiplin rejimleriyle ilişkisi derinleştirilecek ve çalışma hakkının teorik konumu, tarihsel gelişimi ve normatif işlevi sorgulanacaktır. Braverman'ın nesnel denetim analiziyle Foucault'nun öznel disiplin çözümlemesinin birlikte ele alınması, emek süreci literatüründe giderek bir sentez yönünde ele alınmıştır. Emek sürecindeki disiplin, bir yandan artı-değer üretiminin yapısal gerekliliği olarak işlerken, diğer yandan rıza, kimlik ve özneleşme süreçleri aracılığıyla meşrulaştırılır (Sewell, 1998; Thompson & Smith, 2000). Bu sentez, disiplinin yalnızca işyeriyle sınırlı olmadığını, eğitim politikaları, aktif işgücü programları ve hukuki düzenlemeler aracılığıyla emek sürecinin ötesine taşıdığını göstermektedir. Çalışma hakkının neoliberal yorumu da bu genişletilmiş disiplin alanı içinde, emek piyasalarını yönlendiren ve davranışları normatif olarak çerçeveleyen bir ilke olarak işlev görmektedir (Alston, 2004: 460–468). Bu aşamada öncelikle çalışma hakkının tarihsel kökenlerine değinmek, bugün kavramın nasıl bir işlev gördüğünün anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır.

Kavramın kökenleri, kurumsal belgelerden çok önce, 19. yüzyıl Fransız sosyalist düşüncesine uzanır. 'Çalışma hakkı' (droit au travail) ifadesi ilk kez Louis Blanc tarafından, 1848 Fransız Devrimi'ne giden toplumsal çalkantı ve işsizlik bağlamında ortaya atılmıştır. Kavram baştan itibaren tartışmalı bir konuma sahip olmuştur: Lafargue, Tembellik Hakkı (2020 [1883]) başlıklı eserinde, çalışma hakkının proletarya tarafından bir kazanım olarak benimsenmesini, burjuva çalışma

ahlakının içselleştirilmesi olarak eleştirmiştir. Bu erken dönem tartışma, çalışma hakkının kurumsallaşma sürecinin başından itibaren tartışmalı bir kavram olduğunu göstermektedir: Lafargue'ın eleştirisi, kavramın özgürleştirici vaadinin daha o dönemde bile disipliner bir yeniden yorumun hedefi olabileceğini ortaya koymuştur. Kavramın teorik konumu, Hepple'in (2001) ayrımıyla da netleştirilebilir: Çalışma hakkı, bireysel özerkliğe dayanan klasik/negatif haklardan farklı olarak, toplumsal amaçlara dayanan ve devletten pozitif edim talep eden 'sosyal haklar' kategorisine aittir.

Bu erken dönem tartışmalarda görünür olan *gerilim potansiyeli*, kavramın izleyen kurumsal gelişiminde farklı tarihsel biçimler altında yeniden ortaya çıkacaktır. 19. yüzyılın sanayi devrimini izleyen süreçte, işçi sınıfının örgütlü mücadeleleri sonucunda çalışma saatlerinin sınırlandırılması, çocuk işçiliğinin düzenlenmesi ve asgari ücretin belirlenmesi gibi haklar kazanılmıştır. Ancak bu hakların tanınması, aynı zamanda işçi sınıfının emek sürecine eklenmesinin normatif koşullarını belirleme anlamına da geliyordu. Çalışma hakkı, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin (İHEB) 23. maddesiyle uluslararası bir insan hakkı olarak tanınmış, ardından 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ICESCR) ile hukuki bağlayıcılık kazanmıştır. Bu belgelerde çalışma hakkı, 'herkesin çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli çalışma koşullarına ve işsizliğe karşı korunmaya hakkı vardır' şeklinde tanımlanmaktadır (İHEB, 1948, md. 23; ICESCR, 1966, md. 6-7).

Çalışma hakkının tarihsel gelişiminde kritik bir dönüm noktası, Fordist refah devleti dönemidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde, çalışma hakkı tam istihdam politikalarıyla birlikte ele alınmış ve sosyal güvenlik sistemleri, iş güvencesi ve toplu pazarlık hakları genişletilmiştir. Ancak 1970'lerin sonundan itibaren neoliberal dönüşümle birlikte, çalışma hakkının içeriği köklü bir değişime uğramıştır. 'Esneklik', 'istihdam edilebilirlik' ve 'aktif işgücü politikaları' söylemleriyle yeniden çerçevelenen çalışma hakkı, bireyi güvenceli istihdama erişmekten ziyade, piyasa koşullarına uyum sağlamaya yönelen bir düzenleme alanı haline gelmiştir (ILO, 1998; Mantouvalou, 2012). Bu dönüşüm, çalışma hakkının koruyucu işlevini zayıflatırken, denetim ve yönlendirme boyutunu öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla çalışma hakkı, hem koruyucu hem de disipline edici bir işlevi aynı anda barındıran ikili bir yapı sergiler. Bu ikili yapı, kavramsal olarak birbirinden ayrılması gereken iki boyutu bir araya getirir: Bir yanda işini özgürce seçme ve bu seçimi fiilen gerçekleştirebilme anlamındaki çalışma özgürlüğü (negatif boyut), diğer yanda adil, güvenli ve öngörülebilir çalışma koşullarına erişimi güvence altına alan çalışma hakkının koruyucu boyutu (pozitif boyut). Bu çalışma boyunca gösterileceği üzere, platform ekonomisinin 'esneklik' ve 'özgürlük' söylemi büyük ölçüde birinci boyutu (çalışma özgürlüğü) araçsallaştırırken, asıl aşınan şey

ikinci boyuttur (çalışma hakkının koruyucu işlevi). Bu iki boyut arasındaki söylemsel kayma, disiplin rejimlerinin meşrulaştırılmasının başlıca mekanizmalarından birini oluşturur.

Bu dönemleştirme büyük ölçüde gelişmiş Batı Avrupa ve Kuzey Amerika deneyimine dayanır. Fordizmin ve ona eşlik eden refah devleti düzenlemelerinin evrensel ya da eş zamanlı bir süreç olduğunu varsaymak yanıltıcıdır. Türkiye gibi çevre ekonomilerde bu dönem, ithal ikameci sanayileşme (1960-1980) çerçevesinde, ancak Batı'daki 'klasik' Fordizmden yapısal olarak farklı bir biçimde -Arın'ın (2013) tabiriyle 'alt-Fordizm' olarak- deneyimlenmiştir: Emek sürecindeki dönüşümler tüm üretim dallarına yaygınlaşmamış, ücret ilişkileri ve tüketim normları Batı'daki ölçüde kurumsallaşmamıştır. Bu bakımdan 'esneklik', 'istihdam edilebilirlik' ve ilerleyen bölümlerde ele alınacak platform ekonomisi gibi sonraki dönüşümler de, dünya genelinde eş zamanlı ve homojen bir süreç olarak değil, her ülkenin kendi tarihsel birikim rejimi ve refah devleti mirasıyla şekillenen farklı yörüngeler olarak ele alınmalıdır.

Ulusal yörüngelerdeki bu farklılıklara karşın, çalışma özgürlüğü ile çalışma hakkının koruyucu boyutu arasındaki gerilim, yani daha önce tanımlanan ikili yapı, söz konusu disiplin rejimlerinin hukuki ve normatif bir ifadesi olarak belirginleşir. Çalışma hakkı, bireyi işsizliğe karşı koruyan bir sosyal hak olarak sunulurken, aynı zamanda onu 'çalışabilir', 'istihdam edilebilir' ve 'uyumlu' bir özne olarak kurar. Neoliberal politika ve hukuki düzenleme içinde yeniden yorumlanan hak söylemi, istihdam edilebilirlik ve bireysel sorumluluk vurgusuyla emek sürecinin disiplin koşullarını doğal ve kaçınılmaz gösteren bir çerçeve üretebilir. Bazı ampirik çalışmalar, bu tür hukuki 'özgürlük' söylemlerinin sendikal örgütlenmeyi zayıflattığını ve emek sürecinde sermaye denetiminin güçlenmesine zemin hazırladığını ortaya koymaktadır (Ellwood & Fine, 1987; Gould & Shierholz, 2011; Hogler, 2015).

Çalışma hakkının neoliberal yorumunun disiplin rejimleriyle kurduğu bu ilişki, güncel çalışma biçimlerinde daha da belirginleşmektedir. Aktif işgücü politikaları, yaşam boyu öğrenme söylemi ve istihdam edilebilirlik vurgusu, bireyi hak sahibi bir yurttaş olmaktan ziyade, kendi emek gücünün sorumluluğunu taşıyan bir girişimci olarak kurgular. Bu dönüşüm, çalışma hakkını bir 'özgürlük vaadi' olmaktan çıkararak, çalışmayı zorunlu kılan ve işsizliği bireysel bir başarısızlık olarak çerçeveleyen bir yönetimsellik aracına dönüştürmektedir⁷ (Bueno, 2018).

⁷ Yönetimsellik' burada Foucault'nun (2007, 2008) 'governmentality' kavramına karşılık gelmektedir. Bu kavram, iktidarın bireyleri doğrudan zorlama yerine, onların kendi davranışlarını yönetmelerini sağlayan teknikler ve rasyonaliteler aracılığıyla işlediği bir yönetim biçimini ifade eder.

Bu yönetsellik mantığının kurumsal tezahürü olan⁸ (çalışma refahı) politikaları, çalışma hakkının kendisinin disipliner niteliğini değil, sosyal korumaya erişimi iş arama, çalışmaya hazır olma ve emek piyasasına katılım koşullarına bağlayan neoliberal yeniden yorumunu görünür kılar. Workfare, refah yardımlarını iş arama veya zorunlu katılım koşullarına bağlayan bir politika modeli olarak tanımlanır ve modern uluslararası literatürde yaygın biçimde 1960'lardan itibaren ABD ve Avrupa sosyal politikalarında tartışılmaya başlanmıştır (Kildal, 2001). 1996'da Clinton yönetiminin *Kişisel Sorumluluk ve Çalışma Fırsatı Uzlaştırma Yasası*⁹ ile kurumsallaşan workfare modeli, *refah programlarından yararlananlara* iki yıl içinde işe yerleştirmeyi ve yaşam boyu beş yıllık bir yardım sınırı getirmeyi öngörmüştür. Sosyal politika yazınında aktif işgücü politikaları kapsamında değerlendirilen bu model, yoksulluk ve işsizliğin bireysel sorumluluk olarak çerçevelenmesine, çalışma hakkının ise yükümlülüğe dönüştürülmesine yol açmıştır. Peck ve Theodore'un ABD ve İngiltere üzerine yaptıkları karşılaştırmalı araştırma, workfare programlarının işçileri düşük ücretli ve güvencesiz işlere yönlendirdiğini, emek piyasasının alt katmanlarında devamlı giriş-çıkış döngüsü yarattığını ortaya koymaktadır (2000: 128-130). Bu ampirik bulgular, koruyucu sosyal hakların koşullandırılmasının işçileri düşük ücretli ve güvencesiz işe yönelten disipliner etkiler yaratabildiğini göstermektedir.

Bu dönüşüm, çalışma hakkının içsel çelişmesini derinleştirmektedir. Bir yandan çalışma hakkı, insanın onurlu bir yaşam sürdürmesi için gerekli istihdama erişim vaadini taşır. Diğer yandan neoliberal politikalar bu hakkı işsizliğe karşı koruma olmaktan çıkarak, güvencesiz çalışmayı kabul etme zorunluluğuna dönüştürmektedir. Handler'ın ifade ettiği gibi, workfare ve benzeri aktivasyon politikaları 'dâhil etme paradoksu' yaratmaktadır: İşçiler emek piyasasına dâhil edilirken, aynı zamanda temel sosyal haklardan dışlanmaktadır (2004: 199). Bu paradoks, çalışma hakkının modern kapitalizmdeki çelişkili konumunu belirginleştirmekte ve kavramın teorik statüsünün yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak, emek süreci teorisi ile disiplin analizlerinin kesişimi, çalışma hakkının teorik konumunu yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Çalışma hakkı,

⁸ Workfare, 'welfare' (refah) ve 'work' (çalışma) sözcüklerinin birleşiminden türetilmiş olup, refah yardımlarının zorunlu iş arama, mesleki eğitim veya toplum hizmeti gibi çalışma koşullarına bağlandığı politika modelini tanımlar. Bu model, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin koşulsuz sosyal yardım anlayışından (welfare state) neoliberal dönemin 'karşılık bekleyen' refah politikalarına (workfare state) geçişi simgeler. Workfare, yoksulluğu bireysel sorumluluk olarak çerçeveler ve refah hakkını, çalışma yükümlülüğüne dönüştürür.

⁹ *Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act*, 1996.

ne bütünüyle özgürleştirici bir kazanım ne de basit bir ideolojik yanılsamadır. Aksine, kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel bir sürecinde, emek sürecinin denetim ve disiplin ihtiyaçlarıyla uyumlu biçimde şekillenen, çelişkili ve çift yönlü işleyen bir toplumsal ilişkidir. Bu nedenle çalışma hakkını anlamak, onu emek sürecinin somut örgütlenme biçimlerinden, disiplin rejimlerinden ve iktidar ilişkilerinden koparmadan ele almayı gerektirir. Bu teorik çerçevenin somut bir uygulaması olarak, bir sonraki bölümde öncelikle platform ekonomisinde disiplinin ve ardından çalışma hakkının nasıl işlediğini inceleyeceğiz.

Platform Ekonomisinde Disiplin ve Çalışma Hakkı

Son on yılda ‘platform ekonomisi’, ‘gig ekonomi’, ‘talep üzerine ekonomi’ gibi kavramlar, dijital teknolojilerin emek sürecine müdahalesini tanımlamak için yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak emek süreci teorisi perspektifinden bakıldığında, bu kavramsal çoğalma, kapitalist üretim ilişkilerinin temel mantığındaki bir kırılmadan ziyade, bu ilişkilerin yeni teknolojik ve örgütsel biçimler altında yeniden üretilmesine işaret eder. Platformlar, kapitalizmin tarihsel gelişimi içinde, emek gücünün sömürsünü sürdürmenin ve derinleştirmenin yeni araçlarıdır. Bu dönüşüm, aynı zamanda çalışma hakkının normatif içeriğinin ve emek sürecindeki disiplin mekanizmalarının yeniden yapılandırıldığı bir süreçtir. Ancak bu yeniden yapılanma, kopuştan çok bir sürekliliğe işaret eder. Bu sürekliliği kavramsal olarak açıklığa kavuşturmak için, Braverman'ın (1974) emek süreci analizine yeniden dönmek gerekir.

Braverman'ın (1974) klasik çalışmasında ortaya koyduğu gibi, kapitalist üretim sürecinin temel dinamiği, emeğin denetimi ve artı değer sömürsünün yoğunlaştırılması etrafında şekillenir. Platformların ortaya çıkışı, bu temel dinamiğin ortadan kalkması değil, tersine yeni koşullar altında yeniden düzenlenmesidir. Platformlar, emek sürecini parçalara ayırma, standartlaştırma ve denetim altına alma yöntemlerini algoritmik araçlarla genişleterek, kapitalizmin emek üzerindeki hâkimiyetini pekiştirir. Bu süreçte, *çalışma hakkının tarihsel kazanımları—istihdam güvencesi, sosyal koruma, örgütlenme özgürlüğü—sistemik olarak aşındırılırken, işçilerin ‘bağımsız çalışan’ olarak yeniden sınıflandırılması, emek hukukunun koruyucu işlevini devre dışı bırakmaktadır.*

Kapitalizmin bu emek üzerindeki hâkimiyetinin yeniden pekişmesi, yalnızca üretim sürecinde değil, aynı zamanda platform ekonomisinin örgütsel mantığında da görülür. Srnicek (2017), ‘platform kapitalizmi’ kavramıyla platformların dijital altyapılar üzerinden nasıl tekelleştiği ve veri ekstraktivizmi yoluyla nasıl değer ürettiğini göstermekle birlikte, analizinde kapitalist sömürü ilişkisinin sürekliliğini

vurgular. Srnicek'e göre platformlar, yalın platform¹⁰ modeliyle, sabit sermaye yatırımını minimize ederken emek maliyetlerini dışsallaştırarak, kapitalist birikim sürecini optimize eden yeni örgütlenme biçimleridir (2017: 47). Bu anlamda platformlar, kapitalizmin kâr oranlarındaki düşüş eğilimine yanıt olarak geliştirilen stratejilerin bir parçasıdır.

Platform aracılı işin emek süreci, algoritmik yönetim biçimleri üzerinden yeniden yapılandırılmaktadır. Wood, Graham ve Lehdonvirta'nın (2019) gösterdiği üzere, platformlarda algoritmalar işin tasarımı, koordinasyonu ve denetimini merkezleştirirken, işçileri büyük ölçüde uygulama düzeyine indirger. İşin nasıl yapılacağına ilişkin bilgi, değerlendirme ölçütleri ve performans kriterleri platform tarafından belirlenmekte, dolayısıyla işçilerin özerkliği ise bu önceden tanımlanmış çerçeve içinde sınırlı bir hareket alanına sıkıştırılmaktadır. Bu durum, Braverman'ın tanımladığı kavram–uygulama ayrımının dijital bağlamda yeniden üretildiğini göstermektedir. Dolayısıyla platform ekonomisinde ortaya çıkan yönetim biçimi, Taylorcu bilimsel yönetimin dijital bir versiyonu olarak okunabilir: İşçinin bilgisine ve inisiyatifine olan ihtiyaç minimize edilirken, emek süreci standartlaştırılmakta ve sermayenin emek üzerindeki denetimi algoritmik araçlar yoluyla güçlendirilmektedir (Wood vd., 2019: 61–65). *Dolayısıyla platform ekonomisinde yeni olan, sömürü ilişkisinin kendisi değil, bu sömürünün teknik ve örgütsel araçları ile disiplin mekanizmalarının algoritmik biçimde yeniden düzenlenmesidir.*

Emek sürecinin dönüşümü, aynı zamanda emek gücünün metalaşmasının genişlemesiyle yakından ilişkilidir. Marx'ın *Kapital*'de gösterdiği gibi, kapitalist üretim tarzının temel koşulu, emek gücünün bir meta haline gelmesi ve piyasada alınıp satılmasıdır (1976: 270). Platformlar, bu metalaşmayı hem mekânsal hem de zamansal olarak derinleştirir. Bir yandan, daha önce piyasa ilişkilerine tam olarak dâhil olmamış emek biçimlerini (ev içi ulaşım, bireysel taşımacılık, evde yemek pişirme vb.) metalaştırırken, diğer yandan, çalışma zamanını mikro-görevler biçiminde atomize ederek, işçinin tüm yaşam zamanını potansiyel olarak değerlendirilmeye açık hale getirir. Bu, kapitalizmin boş zamanları bile değer üretimine tabi kılma eğiliminin güncel bir ifadesidir.

Bu noktada, Harvey'in (2005) neoliberalizmin sınıfsal mantığını açıklamak için geliştirdiği “birikim aracılığıyla mülksüzleştirme” kavramsallaştırması, platformların işleyişini anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Platformlar, işçileri hukuki olarak ‘bağımsız çalışan’ statüsüne iterek, standart istihdam ilişkisinin tarihsel kazanımlarından, sosyal güvenlik, ücretli izin, kıdem tazminatı, sendikalaşma hakkı, yoksun bırakır (De Stefano, 2016). *Bu, işçi sınıfının yüzyıllık mücadeleler sonucu elde ettiği hakların tasfiye edilmesi, yani bir tür ‘sosyal mülksüzleştirme’*

¹⁰ Yazar “lean platform” ifadesini kullanmaktadır.

sürecidir. Çalışma hakkı, bu süreçte yalnızca iş bulma hakkına indirgenirken, çalışma koşullarının insanca olması, adil ücret ve sosyal güvenlik gibi hakkın asli bileşenleri tasfiye edilmektedir. Bu dönüşümü kapitalizmin uzun tarihsel perspektifi içinde değerlendirmek gerekir: Harvey'in kavramsallaştırması, esasen Marx'ın 'İlkel birikim' analizinin (1976: 873) güncel bir yeniden okumasıdır. İlkel birikim tarihsel olarak üreticileri üretim araçlarından zorla kopararak ücretli emeğe dönüştürürken, platform ekonomisi benzer bir mülksüzleştirmeyi, bu kez hukuki statü manipülasyonu yoluyla, hâlihazırda ücretli olan işçiler üzerinde tekrarlamaktadır.

Hakların tasfiyesi, platformların küresel ölçekte emek gücünü değerlendirebilme kapasitesiyle birleştiğinde daha da tahripkâr hale gelir. Ursula Huws (2001: 17-19), 'sanal emek' (cybertariat) kavramsallaştırmasıyla, dijital teknolojilerin emek sürecine müdahalesini küresel emek ticaretinin yeniden örgütlenmesi bağlamında ele alır. Ona göre, platformlar sermayenin küresel ölçekte "emek arbitrajı" yapmasını kolaylaştırır: Aynı iş, farklı coğrafyalarda farklı ücret düzeylerinde yaptırılabilir hale gelir. Bu, Marx'ın "yedek işgücü ordusu" analizinin güncel tezahürüdür: Sermaye, küresel ölçekte birbirleriyle rekabet eden geniş bir işsiz ve yarı-işsiz kitleyi harekete geçirerek, ücretler üzerinde aşağı yönlü baskı oluşturur.

Bu küresel emek arbitrajına ek olarak, platformlar, emek-değer ilişkisinin sınırlarını genişleten başka bir birikim mekanizması daha devreye sokar: Bu da ücretsiz emektir. Mezzadra ve Neilson (2019), platformların 'veri ekstraktivizmi' yoluyla değer üreten operasyonlar olarak işlediğini ve bu sürecin emek-sermaye ilişkisinin çağdaş bir uzantısı olarak kavranması gerektiğini vurgular¹¹. Platformlar, işçilerin ve kullanıcıların ürettiği veriyi toplar. Bu veriyi algoritmik optimizasyon yapmak, hedefli reklamlar sunmak ve pazar öngörülerini geliştirmek için kullanır. Bu, Marx'ın bedeli ödenmemiş emek (unpaid labour) analizinin genişletilmesidir: Değer, yalnızca ücretli çalışma zamanında değil, aynı zamanda işçilerin ve kullanıcıların dijital izlerini bıraktıkları her anda üretilir ve yeniden üretilir.

Bu aşamada vurgulanması gereken temel nokta, platform ekonomisinde ortaya çıkan emek-sermaye ilişkilerinin kapitalizmin temel mantığından bir kopuşa değil, bu mantığın tarihsel gelişiminin güncel bir uğrağına işaret ettiğidir. Artı-değer üretimi, emeğin denetimi, emek gücünün metalaşması ve yedek sanayi ordusu gibi kapitalizmin klasik dinamikleri, platform ekonomisi bağlamında farklı biçimler alarak varlığını sürdürmektedir. Bu çerçevede platformların 'yeni' olarak sunulan özellikleri, esneklik, özerklik ve girişimcilik söylemi, emeğin örgütlenme biçimlerinde yaşanan dönüşümlerle birlikte değerlendirilmelidir.

¹¹ Mezzadra ve Neilson'ın (2019) *The Politics of Operations: Excavating Contemporary Capitalism* adlı eserinin 4. bölümü, veri ekstraktivizmi ve çağdaş kapitalizmde çıkarımcı operasyonların işleyişini ayrıntılı olarak ele almaktadır.

Bu teorik perspektif, platform ekonomisine ilişkin reformist yaklaşımların sınırlarını da görünür kılmaktadır. ‘İyi’ ya da ‘adil’ platformlar yaratmaya yönelik girişimler, Scholz’un (2017) platform kooperatifçiliği çerçevesinde mülkiyet ilişkilerinin demokratikleştirilmesine yaptığı vurguya dayanmakla birlikte, bu tür modellerin kapitalist piyasa ilişkileri içinde ne ölçüde kalıcı ve ölçeklenebilir olabileceği tartışmaya açıktır. Bu nedenle platform kooperatifçiliği gibi alternatiflerin, daha geniş siyasal ve toplumsal mücadele dinamiklerinden bağımsız olarak ele alınması güç görünmektedir.

Son yıllarda Türkçe literatürde de platform ekonomisi ve emek ilişkisi üzerine önemli bir birikim oluşmuştur (bk. Gündoğdu, Başaran ve Ulukaya, 2024). Bu çalışmalar hukuki güvencesizlik, örgütlenme engelleri ve çalışan statüsünün belirlenmesi sorunu (Baycık, Ersun Civan ve Yılmaz, 2021; Bakın, 2025; Beytar, 2023), platform ekonomisinin emek-sermaye ilişkisindeki sürekliliği teknoloji söylemi arkasında görünmez kılan işlevi (Sevgi, 2023), sendikal temsil ve kolektif eylem (Belgin Boyacı, 2020; Öz, 2023) ve özellikle moto-kurye/esnaf kurye çalışma koşulları (Kıdak, 2021; Kavurmacı, 2023; Yertüm ve Balcı, 2023) gibi eksenlerde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalar, platform ekonomisinin somut görünümüne ve hukuki-toplumsal sonuçlarına dair zengin bir ampirik ve hukuki birikim sunmakla birlikte, söz konusu çalışmalarda kapitalist emek süreci teorisine yönelik tartışma nispeten sınırlı kalmıştır. Buraya kadar özetlenen kuramsal çerçeve, bu boşluğu tam olarak bu noktada doldurmaktadır: Platform ekonomisini emek süreci teorisi perspektifinden okumak, söz konusu ampirik birikimi kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel sürekliliği içine yerleştirmeyi mümkün kılar.

Bu bağlamda platform ekonomisini analiz etmek, bütünüyle yeni bir kapitalizm biçimini tanımlamaktan ziyade, kapitalizmin emek sürecini dönüştürme, denetim mekanizmalarını yeniden yapılandırma ve değer üretim süreçlerini yoğunlaştırma biçimlerini kavramayı gerektirir. Bu dönüşüm, çalışma hakkının içeriğinde yaşanan daralma ve işçi sınıfının tarihsel kazanımlarının aşınmasıyla eşzamanlı olarak ilerlemektedir. Aşağıda ele alınacak olan Türkiye’deki esnaf kurye modeli ise, bu genel dinamiklerin yerel ve tarihsel özgüllükler içinde aldığı somut bir örnek olarak değerlendirilecektir.

Esnaf Kurye Modeli: Güvencesizliğin Hukuki İnşası

Türkiye bağlamında, platform ekonomisinin gelişimi, neoliberal emek piyasası düzenlemelerinin ve kayıtdışı istihdamın yüksek olduğu bir zemin üzerinde gerçekleşmiştir. 2000’li yıllardan itibaren hızlanan esnekleşme politikaları, güvencesizliği normalleştiren bir kültürel ve hukuki altyapı oluşturmuştur (Lordoğlu, 2000; Makal, 2004). Bu dönemde Türkiye’de emek piyasası düzenlemeleri, iş

güvencesini zayıflatan ve esnek istihdam biçimlerini yaygınlaştıran bir dönüşüm geçirmiştir. İşçi statüsünün belirsizleştirilmesi ve sendikal hakların törpülenmesi, günümüz platform ekonomisinde karşımıza çıkan ‘esnaf kurye modeli’ gibi yapıların hukuki ve ideolojik zeminini hazırlamıştır. Platformlar, bu hazır zemini kullanarak, güvencesizliği ‘fırsat’ olarak yeniden kodlayan söylemlerle (‘kendi patronun ol’, ‘özgürce çalış’) işçi sınıfının direncini etkisizleştirmeye çalışmıştır.

Platform ekonomisinin Türkiye’deki en belirgin istihdam biçimi, ‘esnaf kurye modeli’ olarak adlandırılan ve işçilerin hukuken bağımsız çalışan statüsünde istihdam edildiği bir sistemdir. Kıdak (2021: 44-45), bu modelde iş sözleşmelerinin yerine, ‘girişimci’ olarak nitelendirilen emekçilerle şirketler arasında eser sözleşmelerinin ikame edildiğini göstermektedir: Bu ikame, iş hukukunun işçiyi koruyucu özünü (çalışma süreleri, ücret, fazla mesai, izin, ayrımcılık yasağı gibi güvenceleri) devre dışı bırakmaktadır. Bu tespit Tekgıda-İş Sendika Akademisi’nin (2021) raporuyla da doğrulanmaktadır. Bu yapı, Woodcock ve Graham’ın küresel gig ekonomi analizlerinde tanımladıkları ‘sahte kendi hesabına çalışma’¹² kategorisinin (2020: 37-39) Türkiye’deki özgül biçimidir.

Erkan Kıdak’ın (2023) kavramlaştırmasıyla, esnaf kurye modeli “istihdam statülerinin gri alanı”nda konumlanır. İş Kanunu’nun (4857 sayılı) 2. maddesinde tanımlanan işçi statüsünün temel unsurları—bağımlılık, işverenin emir ve talimatlarına uyma, iş görme ve ücret alma—filili olarak mevcutken, hukuki statü bu ilişkiyi “iki şirket arasındaki ticari ilişki” olarak kurgular. Literatürde, platformların hukuken ‘bağımsız’ olarak tanımladığı kuryelerin pratikte *gelir, işin örgütlenmesi ve çalışma zamanı bakımından platforma bağımlı* olduklarını, dolayısıyla ilişkinin *fiilen ücretli emek ilişkisine* yaklaştığını gösteren ampirik çalışmalar bulunmaktadır (Demir & Özkan, 2025).

Bu hukuki kurgunun emek rejimi üzerindeki etkileri, *çalışma ilişkilerinin maddi koşullarında belirgin bir hak kaybı* olarak ortaya çıkmaktadır. İşçi statüsünün tanınmaması, kuryeleri temel çalışma haklarından sistematik biçimde mahrum bırakmaktadır. Sosyal güvenlik düzeyinde, işçiler kurumsal işverenlik kapsamında 4a statüsünde sigortalanma yerine, Esnaf ve sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (BAĞ-KUR) kapsamında 4b statüsünde sigortalanmak zorunda kalmakta ve bu durum emeklilik, sağlık ve iş kazası tazminatları açısından önemli kayıplara yol açmaktadır. İş güvencesi açısından ise, 4857 sayılı İş Kanunu’nun 18. maddesinin sağladığı koruma, fesih bildirim süreleri, kıdem ve ihbar tazminatı hakları tamamen ortadan kalkmaktadır. Platform şirketleri sözleşmeyi tek taraflı ve gerekçesiz olarak feshedebilmektedir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu kapsamı dışında kalan kuryeler, iş kazalarında işverenin

¹² Bu ifade “bogus self-employment”ın karşılığı olarak kullanılmaktadır.

sorumluluğundan yararlanamamaktadırlar. Sendikal örgütlenme hakkı ise 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun sağladığı güvencelerden mahrum kalmaları nedeniyle fiilen imkânsız hale gelmektedir. TÜMTİS'in konuyla ilgili yayımladığı bildirgedeki, işçi-işveren ilişkisinin iki şirket arasındaki ticari bir ilişkiyle ikame edildiği yönündeki vurgu, bu noktada anlamlıdır (TÜMTİS, 2022) Kısaca bu gelişmeler, kuryeler açısından hukuki anlamda statülerinin manipüle edilmesi anlamını taşımaktadır.

Bu hukuki statü manipülasyonu, yalnızca ulusal düzeyde değil, uluslararası emek örgütleri tarafından da eleştirilmektedir. Uluslararası Taşımacılık İşçileri Federasyonu (ITF) esnaf kurye modeli gibi çalışma ilişkilerini 'örtülü istihdam ilişkileri'¹³ biçiminde tanımlamakta ve bu tür uygulamaları küresel ölçekte eleştirmektedir (ITF, 2020: para 3). Karşılaştırmalı perspektiften bakıldığında, Avrupa'da İngiltere, Hollanda ve İspanya mahkemeleri, freelancer olarak geçen benzer 'bağımsız çalışma' ilişkilerini işçi statüsü olarak kabul eden kararlar vermiş, ancak Türkiye'de bu tür hukuki mücadeleler henüz sınırlı düzeyde kalmıştır (Kıdak 2021: 51). Bu durum, platform ekonomisinde çalışma hakkının nasıl boşaltıldığını ve güvencesizleşmenin hukuki olarak meşrulaştırıldığını göstermektedir.

Esnaf kurye modelinin ideolojik meşrulaştırma söylemi, 'kendi işinin patronu ol' ve 'girişimci kurye' motiflerine dayanır. Bu söylem, neoliberal 'istihdam edilebilirlik' olgusunun platform ekonomisindeki karşılığıdır. Bueno'nun (2018) işaret ettiği gibi, güncel emek rejimlerinde birey, hak sahibi bir işçi olmaktan ziyade, kendi emek gücünün yöneticisi olarak kurgulanan bir girişimci özneye dönüştürülmektedir. Platform şirketlerinin 'esneklik', 'özgürlük' ve 'kendi programını belirleme' vurguları, bu özne inşasının söylemsel araçlarıdır. Ancak bu söylemsel özgürlük, fiili çalışma ilişkilerindeki tam ekonomik bağımlılığı ve sıkı algoritmik denetimi maskeleymektedir. Foucault'nun vurguladığı¹⁴ gibi burjuva sınıfı, kendi politik gücüne dayanarak neyin 'adi hukuk' sayılacağını tanımlamaktadır (Foucault & Simon, 1991: 32). Esnaf kurye modelinin hukuki kategorisi de bu anlamda politik bir inşadır. İşçi statüsünün reddedilmesi, emek sürecinin denetimini ve güvencesizleşmeyi meşrulaştıran hukuki bir araçtır. Özatalay ve Altınoklu

¹³ Bu ifade "disguised employment relationships" ifadesinin karlılığı olarak kullanılmaktadır.

¹⁴ Foucault'nun "common law is politics" vurgusu, hukuki kategorilerin (işçi/bağımsız yüklenici ayrımı gibi) tarafsız teknik sınıflandırmalar değil, egemen sınıfların politik tercihlerini yansıtan yapılar olduğunu gösterir. Bu perspektif, esnaf kurye modelindeki hukuki kurgunun nasıl sermayenin çıkarlarına hizmet ettiğini anlamak için kritiktir.

(2026), bu tür düzenlemeleri ‘pay-metalaştırma’¹⁵ ve ‘sahte girişimcilik’¹⁶ olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu modelde emek, sabit ücret yerine gelirin belli bir payı üzerinden metalaştırılmakta, işçiler girişimci pratikleri yerine getirmekle birlikte, tam ekonomik bağımlılık altında çalışmaktadırlar. Platform işçilerinin piyasa riskini üstlenirken sermayenin kurumsal yükümlülüklerinden muaf tutulması, risk transferi ve maliyet dışsallaştırmasının hukuki bir aracı olarak işlemektedir.

Esnaf kurye modelinin yarattığı çalışma ilişkisi, platform ekonomisinin daha geniş tarihsel ve küresel dinamikleriyle yakından ilişkilidir. Platform ekonomisi, 1970’lerden itibaren sermayenin ucuz emek arayışı ve üretim süreçlerinin coğrafi olarak yeniden yapılandırılması sürecinin dijital bir uzantısını oluşturmaktadır. Taşeron sözleşmelerinin yaygınlaşması ve uluslararası iş bölümünün dönüşümü, bugün platform ekonomisinde algoritmik koordinasyon ve dijital altyapılarla yeniden şekillenmektedir. Türkiye’deki esnaf kurye modeli, bu küresel sürecin yerel tezahürüdür. Platform şirketleri, kendilerini yalnızca teknoloji şirketi olarak tanımlayarak işveren sorumluluğundan kaçınmakta ve işçi statüsünü manipüle etmektedir. Urhan’ın (2022: 2592) aktardığı üzere, platform çalışanları hukuken şirketin çalışanları değil, uygulamanın kullanıcıları sayılmakta (Chen, 2020: 126; Leung vd., 2021: 137) ve bağımsız yükleniciler olarak tanımlanıp serbest meslek sahibi muamelesi görmektedir (Pongratz, 2018: 61; Durmaz, 2021: 284-287); böylece iş hukukunun sağladığı güvencelerden yararlanmaları engellenmektedir.

Bu hukuki statü manipülasyonunun yarattığı güvencesizlik, cinsiyete göre de farklılaşan bir yapı sergilemektedir. Urhan’ın (2022) gösterdiği gibi, dijital emek platformlarına katılım -özellikle web tabanlı platformlarda- kadınlar için genellikle ücretsiz bakım emeğiyle uyumlu, evden esnek çalışma imkânı sunması nedeniyle nispeten cazip görünmektedir. Ancak esnaf kurye modeli gibi konum tabanlı, sahada yürütülen platform işleri bu dinamiğin tamamen dışında kalmaktadır: Trafik riski, gece çalışması ve fiziksel dayanıklılık gerektiren iş koşulları nedeniyle kurye emeği neredeyse tamamen erkek egemen bir alan olarak şekillenmektedir (Karadoğan, 2022: 7). Bu karşıtlık, hukuki statü manipülasyonunun yarattığı güvencesizliğin cinsiyete göre de farklılaşan biçimler aldığını ve kadınların büyük ölçüde dışlandığı, erkeklerin ise fiziksel risk ve tehlike üzerinden güvencesizleştirildiği bir tablo ortaya koyduğunu göstermektedir.

¹⁵ İngilizce orijinaliyle “share-commodifying”; bu kavram, platformun işçiye düşen kazanç payını sabit bir ücret ilişkisi yerine performansa bağlı, meta benzeri değişken bir birim olarak işlemesini ifade etmektedir.

¹⁶ İngilizce orijinaliyle “pseudo-entrepreneurship”; bu kavram, işçinin fiilen bağımlı ve denetim altında çalışmaya devam ederken, hukuken bağımsız bir girişimci/işveren olarak kurgulanmasını ifade etmektedir.

Bu hukuki manipülasyon, yalnızca işçi statüsünün belirsizleştirilmesiyle sınırlı kalmamaktadır. Platform ekonomisinde emek sürecinin örgütlenmesi ve denetimi de radikal bir dönüşüm geçirmektedir. Esnaf kurye modelinde güvencesizliğin hukuki inşasının ardından, şimdi bu güvencesizliğin gündelik pratiklerde nasıl işlediğine ve platformların algoritmik denetim mekanizmalarıyla emek sürecini nasıl yeniden yapılandığına odaklanmak gerekmektedir.

Algoritmik Yönetim ve Disiplinin Yeni Biçimleri

Platform ekonomisinde denetim ve disiplin, Braverman'ın (1974) analiz ettiği Taylorist yönetim biliminin dijital ve otomatikleşmiş bir versiyonu olarak işlev görür. Ancak burada işin bilgisinin işçiden koparılması ve yönetime devredilmesi süreci, insan yöneticilerin değil, algoritmaların aracılığıyla gerçekleşir. Kellogg, Valentine ve Christin'in (2020: 366-367) kavramsallaştırmasıyla, "işyeri algoritmaları" şeffaflıktan yoksun, itiraza kapalı ve edindiği deneyimle kendini durmadan yeniden kalibre eden bir denetim rejimi kurar.

Platform ekonomisinde algoritmik denetim, Foucault'nun "panoptikon"¹⁷ metaforunun (1995: 200) dijital bir yeniden üretimidir. Ancak burada gözetim sürekli ve görünmezdir. İşçi her an izlendiğini bilir, fakat bu gözetimin nasıl işlediğini ve hangi kriterlere göre değerlendirildiğini tam olarak bilemez. Bu belirsizlik, işçinin davranışlarını içselleştirmesini ve sürekli öz-denetim altında olmasını sağlar.

Türkiye'deki platform şirketlerinin uygulamaları, bu algoritmik denetimin somut örneklerini sunar. Yemeksepeti Express sisteminde uygulanan **slot sistemi**¹⁸, kuryelerin çalışma saatlerinin ve güzergâhlarının algoritma tarafından otomatik olarak belirlenmesine dayanır (Yemeksepeti Express, 2025). Sistem, paket sayısına ve bölgesel talebe göre çalışma saatlerini oluşturur. Kuryeler bu slotlara haftalık bazda başvurur. Bu tür bir zamanlama denetimi kendi başına esnaf kurye modeline özgü değildir. Ücretli statüdeki platform işçileri için de benzer uygulamalar söz konusu olabilir. Esnaf kurye modelini ayırt eden, bu denetimin işçi statüsünün tanınmamasıyla birleşmesidir: Kuryeler çalışma saatleri fiilen platform

¹⁷ Panoptikon, Jeremy Bentham'ın (1995 [1791]) tasarladığı, mahkûmların merkezi bir gözetim kulesinden sürekli görülebildiği ama gözetleyeni göremediği hapishane modelidir. Foucault (1995), bu mimari ilkeyi, iktidarın görünmezliği ve öngörülemezliği üzerinden bireyi öz-denetime yönelten modern disiplin mekanizmalarının paradigmatik örneği olarak yeniden yorumlamıştır.

¹⁸ Slot sistemi, kuryelerin önceden belirlenmiş zaman dilimlerine (örneğin iki saatlik bloklara) haftalık olarak başvurarak çalışma saatlerini seçtiği bir vardiya tahsis mekanizmasıdır.

tarafından belirlenmesine rağmen, bağımsız çalışan sayıldıkları için fazla mesai ya da asgari çalışma süresi garantisi gibi korumalardan yararlanamamaktadır. Bu uygulama, işçinin çalışma zamanı üzerindeki kontrolünü ortadan kaldırırken, 'esneklik' söylemiyle meşrulaştırılır.

Batch/Seviye sistemi¹⁹ kuryelerin performansına göre sınıflandırılmasını ve farklı batch numaralarına sahip kuryelerin haftalık slot planlamasını farklı günlerde (Çarşamba/Perşembe) yapmalarını zorunlu kılar (Yemeksepeti Express, 2025). Bir önceki paragrafta belirtildiği gibi, bu tür performansa dayalı sıralama sistemleri de kendi başına esnaf kurye modeline özgü değildir. Buradaki ayırt edici unsur, yine bu denetimin işçi statüsünün tanınmamasıyla birleşmesidir. Bu sistem, işçiler arasında rekabeti teşvik ederken, dayanışmayı güçleştiren bir bölünme yaratır. Sewell'in (1998) elektronik gözetim ve akran gözetimi (peer surveillance) analizi, bu tür sistemlerin işçileri hem sistem hem de birbirlerine karşı denetim altına aldığını gösterir.

Otomatik hesap askıya alma mekanizmaları, disiplinin doğrudan ve itiraz edilemez biçimini temsil eder. Yemeksepeti Express'in kullanıcı sözleşmesine göre, 'geç paket kabulü', 'paket kabul etmeme', 'sahte GPS yazılımı kullanımı' ve 'çalışma saati uyumsuzluğu' gibi nedenlerle hesaplar otomatik olarak askıya alınabilmektedir (Yemeksepeti Express, 2025). Bu mekanizmalar da kendi başına esnaf kurye modeline özgü değildir. Ancak platformun vaat ettiği 'kendi programını belirleme özgürlüğü' söylemiyle doğrudan çelişir: Kurye teorik olarak dilediği saatte çalışabilecekken, otomatik cezalandırma sistemleri onu fiilen platformun belirlediği katı davranış kalıplarına uymaya zorlar. Bu mekanizma, disiplin sürecinin tamamen otomatikleştiğini ve işçinin herhangi bir savunma veya itiraz hakkı olmadan cezalandırıldığını gösterir.

Braverman'ın (1974) analizinde, Taylorist yönetim biliminin amacı işin ayrıntılı biçimde ölçülmesi, standartlaştırılması ve denetim altına alınmasıydı. Platform ekonomisinde bu süreç, GPS takibi, teslimat süresi ölçümü, müşteri puanlama sistemleri ve paket kabul/ret oranları gibi metrikler aracılığıyla mükemmelleştirilir. Her sipariş, bir veri noktasına dönüşür ve kuryenin performansı sürekli ölçülür, karşılaştırılır ve değerlendirilir. Bu yönüyle algoritmik yönetim, Taylorist bilimsel yönetimin dijitalleştirilmiş bir devamı olarak işlev görmektedir ve disiplin, insan yöneticilerden bağımsız, otomatik ve itiraz edilemez bir iktidar biçimine dönüşmektedir. Literatürde bu dönüşüm, 'dijital Taylorizm' (Altenried, 2020: 149) ya da 'algoritmanın zorbalığı' olarak

¹⁹ Batch/Seviye sistemi, kuryeleri geçmiş performans verilerine (teslimat hızı, müşteri puanı, kabul oranı gibi) göre kademeli gruplara ayıran bir sınıflandırma mekanizmasıdır. Kuryenin bulunduğu batch/seviye, hangi gün ve saatte slot başvurusu yapabileceğini belirler.

kavramsallaştırılmaktadır. dijital Taylorizm ifadesi, Braverman'ın (1974) tanımladığı bilimsel yönetimin üç ilkesinin -işin parçalara ayrılması, standartlaştırılması ve ölçülmesi- artık insan gözlemciler yerine algoritmalar aracılığıyla, çok daha ince taneli (granular) ve sürekli biçimde uygulanabilir hale gelmesini ifade eder. 'Algoritmanın zorbalığı' kavramı ise bu sürecin niteliksel farkını vurgular: Taylorist kronometreli gözlem belirli aralıklarla ve insan eliyle yapılırken, algoritmik denetim kesintisizdir, itiraza kapalıdır ve kararlarının gerekçesi çoğu zaman işçiye açıklanmaz — bu da Braverman döneminde mümkün olmayan bir denetim yoğunluğu ve opaklığı yaratır.

Algoritmanın zorbalığı olarak tanımlanan bu denetim biçimi, yalnızca dışsal ve baskıcı bir mekanizma olarak kalmaz. Foucault'nun (1995, 2007, 2008) analizlerinin katkısıyla, bu denetimin aynı zamanda özneleşme süreçlerini şekillendirdiğini, yani dışsal baskının zamanla içselleştirilmiş bir öz-denetime dönüştüğünü görebiliriz. Platform ekonomisinde kurye emeği, algoritmik performans metrikleri (puanlar, teslimat hızı, kabul oranları) aracılığıyla yalnızca ölçülen bir faaliyet olmaktan çıkarak, 'iyi kurye' figürü etrafında normatif olarak tanımlanır. Bu normlar, çalışanın kendi performansını sürekli izleyen ve kendini yöneten bir özne olarak kurulmasını sağlayan bir kimlik düzenlemesi mekanizması olarak işler (Alvesson & Willmott, 2002: 625). *Bu kimlik düzenlemesi kavramsallaştırmadan hareketle*, platform ekonomisinde işçi yalnızca denetlenen bir nesne değil, algoritmik performans ölçütleri (puanlar, teslimat hızı ve kabul oranı gibi) etrafında tanımlanan normatif bir *'iyi kurye'* figürünü içselleştirmeye yönlendirilen bir özne olarak yeniden kurulur. Bonus sistemleri, 'haftanın en iyi kuryesi' ödülleri ve performans primleri ise bu özneleşme sürecini teşvik eden araçlar olarak işlev görür.

Platform ekonomisinde disiplinin bir diğer boyutu, zamanın tam denetimidir. Woodcock ve Graham'ın (2020) vurguladığı gibi, platform işçileri yalnızca üretim anında değil, bekleme sürelerinde de denetim altındadır. Sipariş gelmediğinde kazanç olmaz, ancak işçi 'hazır' olmak, uygulamayı açık tutmak ve belirli bölgelerde beklemek zorundadır. Bu 'ücretlendirilmeyen hazır olma zamanı', emeğin görünmez sömürsünün yeni bir biçimidir. Tam da bu noktada, platformların 'esneklik' ve 'özgürlük' vaadi ile fiili güvencesizlik arasındaki uçurum belirginleşir -Türkiye deneyiminde bu paradoks daha da keskinleşir.

Çalışma Hakkının Paradoksu: Türkiye'de 'Özgürlük' Söylemi ve Güvencesizlik Pratiği

Platform ekonomisinde çalışma özgürlüğü ile çalışma hakkının koruyucu boyutu arasındaki ayrım, Türkiye deneyiminde çarpıcı bir biçimde görünür hale gelir.

Platform şirketleri 'esnek çalışma,' 'kendi programını belirleme özgürlüğü' ve 'sınırsız kazanç imkânı' vaat ederek çalışma özgürlüğü boyutunu öne çıkarırken, kuryelerin iş kazaları, güvencesizlik ve sürekli performans baskısı altında hayatta kalma mücadelesi vermesi, çalışma hakkının koruyucu boyutunun fiilen askıya alındığını göstermektedir. Bu somut pratikler, kuryenin işe erişimini düzenleyen özgürlük söyleminin, çalışma sırasında maruz kaldığı fiziksel ve ekonomik risklere karşı sağlanması gereken korumanın yerini tutamayacağını göstermektedir.

Platform ekonomisinde çalışma hakkının en somut biçimde tartışmaya açıldığı alanlardan biri, kurye emeğinin maruz kaldığı iş kazalarıdır. Kurye Hakları Derneği ile İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi tarafından derlenen veriler, Türkiye’de 2022–2024 yılları arasında her yıl *en az onlarca moto-kuryenin* çalışırken hayatını kaybettiğini göstermektedir (Kurye Hakları Derneği, 2024, 2025; İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi [İSİG], 2022a). Esnaf kuryelerin SGK’ya işçi statüsünde kayıtlı olmamaları nedeniyle resmi iş kazası istatistiklerinde yer almamaları, bu verilerin de gerçek ölüm sayısının altında kalabileceğini düşündürmektedir.

Bu ölümler, bireysel dikkatsizlik ya da tesadüfi kazalar olarak değil, teslimat sürelerine dayalı performans rejimi, hız baskısı, ücretlendirilmeyen bekleme zamanları ve işçi statüsünün hukuken tanınmamasıyla bağlantılı yapısal riskler olarak değerlendirilmelidir. Nitekim İSİG Meclisinin (2022b) tespitlerine göre, kazalarda teslimat süresi baskısı, aşırı çalışma saatleri ve dinlenme olanağından yoksunluk öne çıkan faktörler arasındadır. Moto-kuryelerin büyük bölümünün işçi statüsünde sayılmaması nedeniyle kazalar iş kazası değil trafik kazası olarak kaydedilmekte, bu da resmi verilerin gerçek durumu yansıtmamasına yol açmaktadır.

İşçi statüsünün tanınmaması, bu risk rejimini derinleştiren kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun kapsamı işveren-işçi ilişkisine dayalı çalışanlarla sınırlı olduğundan (madde 2), esnaf kurye statüsündeki kuryeler bu kapsamın dışında kalmakta ve iş kazaları karşısında işverenin önleyici yükümlülüklerinden ve kurumsal sorumluluğundan yararlanamamaktadır (Erol, 2023). Bu durum, platform ekonomisinde çalışma hakkının fiilen bir koruma mekanizması olmaktan çıkarak, yüksek riskli çalışma biçimlerini normalleştiren bir düzenleme alanına dönüştüğünü göstermektedir.

Platform ekonomisinde çalışma hakkının bir diğer kritik boyutu, kurye emeğinin maruz kaldığı yapısal gelir güvencesizliğidir. Esnaf kurye modelinde ücretler, sabit bir maaşa değil, taşınan paket sayısına, yoğun saatlerdeki performansa ve algoritmik olarak tanımlanan prim sistemlerine bağlıdır. Urhan’ın (2022: 2592) belirttiği gibi, "ana gelir kaynağı platform çalışması olan veya platformdaki çalışmadan elde edilen gelire bağımlı olan çalışanlar, daha fazla kazanmak için daha

fazla çalışmak ve müşteri kazanmak zorundadır". Bu yapı, geliri öngörülemez hâle getirirken, çalışanları uzun çalışma saatlerini kabul etmeye zorlayan bir ekonomik baskı mekanizması üretmektedir.

Saha araştırmaları ve sendikal raporlar, brüt kazançların yüksek gösterilmesine karşın, yakıt, bakım, onarım, sigorta primleri ve vergisel yükümlülükler düşüldüğünde kuryelerin net gelirlerinin çoğu zaman asgari ücret düzeyine yaklaştığını ortaya koymaktadır (Karadoğan, 2022: 9). Gelirin bu biçimde bireysel maliyetlere devredilmesi, platform şirketlerinin piyasa riskini sistematik olarak çalışanlara transfer ettiğini göstermektedir.

Algoritmik performans kriterlerine bağlı prim ve bonus sistemleri, gelir güvencesizliğini derinleştiren bir diğer unsur olarak öne çıkmaktadır. Karadoğan'ın (2022: 9) bulgularına göre, düşük müşteri puanı alan kuryelerin paket başı ücretleri düşürülmekte ve bu uygulama, işverenin performansla dayalı ücret kesintisini bir tür cezalandırma mekanizması olarak kullandığını göstermektedir. Bonusların tek taraflı olarak kesilebilmesi veya performans düşüşü gerekçesiyle geri alınabilmesi, çalışanların hasta olduklarında ya da dinlenme ihtiyacı duyduklarında dahi çalışmaya devam etmelerine yol açmaktadır. Bu durum, gelir güvencesizliğinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda bedensel ve zamansal bir disiplin mekanizması olarak işlediğini göstermektedir.

Bu çerçevede gelir güvencesizliği, bireysel tercihlerin ya da çalışma ahlakının bir sonucu olarak değil, platform ekonomisinin ücretlendirme yapısı ve hukuki statü rejimi tarafından üretilen yapısal bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Çalışma hakkı, bu bağlamda, güvenceli bir gelir elde etme hakkı olmaktan çıkarak, belirsiz ve dalgalı kazanç koşullarını kabullenme zorunluluğu hâline gelmektedir.

Platform ekonomisinde çalışma hakkının bir diğer paradoksal boyutu, çalışma saatlerinin düzenlemesidir. Hukuken 'esnek' ve 'özgür' oldukları söylenen kuryeler, fiilen günde 10-11 saat, haftada 6 gün çalışmak zorunda kalmaktadırlar. 2024 yılında TELE1'e röportaj veren bir kurye şöyle anlatmaktadır: 'Gündelik normal çalışma saatimiz 8,5 saattir ama zorla 11 saat mesai yaptırılıyor. Bazen 11 saate ek olarak 1 ya da 2 saat daha uzatılıyor bize sorulmadan, onayımız alınmadan' (<https://www.tele1.com.tr/yemek-sepeti-calisanlari-tele1e-anlatti-kaza-yapan-kuryelere-tamir-masrafini-odettirmisler>). Evrensel gazetesinin haberine göre de pandemi döneminde gece mesai çıkışında servis olmadığı için kuryelerin 1.5 saat yürüyerek eve gittiği günler olmuştur (<https://www.evrensel.net/haber/455211/yemeksepeti-iscileri-mucadelemiz-yasamak-icin>).

Bu yoğun çalışma temposunun sağlık üzerindeki etkileri de ciddidir. Kuryelerin en çok karşılaştığı sağlık sorunları arasında, uzun saatler boyunca açık havada ve yüksek hızda rüzgâra maruz kalmaktan kaynaklanan akciğer

rahatsızlıkları ve öksürük; diz, dirsek, bilek ve kalçada eklem ağrıları; bel ve boyunda fıtık bulunmaktadır (Karadoğan, 2022: 11). Motorun süspansiyonuna ve yolların zeminin düzgün olmamasından kaynaklı titreşim, kas-iskelet rahatsızlıklarına yol açmaktadır. Ancak işçi statüsünün tanınmaması nedeniyle, bu rahatsızlıklar meslek hastalığı olarak kabul edilmemekte ve kuryeler tedavi masraflarını kendileri karşılamak zorunda kalmaktadırlar.

Sonuç olarak, çalışma özgürlüğü ile çalışma hakkının koruyucu boyutu arasındaki gerilim, Türkiye'deki platform ekonomisinde söylem ile pratik arasındaki uçurumda somutlaşmaktadır. 'Özgürlük', 'esneklik' ve 'kendi işinin patronu olma' vaatleri çalışma özgürlüğü boyutunu öne çıkarırken; iş kazaları, asgari ücret düzeyinde gelir, 11 saatlik çalışma günleri ve sürekli performans baskısı, çalışma hakkının koruyucu boyutunun fiilen işlevsiz kaldığını göstermektedir. Bu somut pratikler, işe erişimi düzenleyen özgürlük söyleminin, çalışma sırasındaki güvenlik ve öngörülebilirlik ihtiyacının yerini tutamayacağını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Türkiye'de İşçi Direnişleri ve Sendikal Örgütlenme

Platform ekonomisinin yarattığı güvencesizlik ve denetim rejimi karşısında, 2022 ve 2023 yıllarında Türkiye'de platform emekçilerinin iş bırakma ve kontak kapatma eylemleri yoğunlaşmıştır. 24 Ocak 2022'de büyük bir e-ticaret platformunun kurye ağında ücret zam talebiyle başlayan iş bırakma hareketi, kısa sürede çeşitli kargo ve yemek teslimat platformlarına yayılmıştır. Bu platforma bağlı esnaf kuryelerin Ocak 2022 ve Ocak 2023'te gerçekleştirdikleri iş bırakma eylemleri, bu dönemin en dikkat çekici örnekleri arasındadır (Karanfil & Efe, 2025). Eylemlerde öne çıkan taleplerin analitik olarak üç temel ekseninde toplandığı söylenebilir: (1) Enflasyona karşı insanca ücret artışı, (2) 'esnaf kurye' modelinin kaldırılması ve işçi statüsünün tanınması, (3) iş güvencesi ve sendikal örgütlenme hakkı. Karanfil ve Efe'nin (2025) araştırması, bu eylemlerin geleneksel sendikal yapıların dışında, WhatsApp ve Telegram grupları üzerinden örgütlendiğini ve kuryelerin restoran önleri, dağıtım noktaları ve trafikteki karşılaşmalar üzerinden kurdukları gayri resmi dayanışma ağlarının eylem sürecinde belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. 2022 Ocak ayında Trendyol Express bünyesinde çalışan kuryeler, üç gün süren iş bırakma eylemi sonucunda şirketin dayattığı %11'lik zam oranını reddederek *% 38,8 oranında ücret artışı* elde etmiştir. 2023 Ocak ayında Trendyol Go platformunda çalışan motorlu kuryelerin gerçekleştirdiği eylem sonucunda ise *günlük garanti ücret 1300 TL'ye yükseltilmiş*, yoğun saatlerde mola hakkı gibi çalışma koşullarına ilişkin somut kazanımlar sağlanmıştır (Karanfil & Efe, 2025).

Esnaf kuryelerin hukuki statüsü onları sendikal korumanın dışında bırakırken, bordrolu kuryeler için sendikal örgütlenme hukuken mümkündür.

Ancak her iki grup da aynı algoritmik denetim mekanizmalarına ve performans baskısına tabi olduğundan, aralarında fiili bir kader ortaklığı oluşmaktadır. Yemeksepeti'ndeki örgütlenme süreci, bu ortaklığın hem potansiyelini hem de karşılaştığı engelleri gösterir. DİSK'e bağlı Nakliyat-İş Sendikası'nın 2021 Ocak ayında başlattığı örgütlenme, kısa sürede ülke genelinde 2.200 üyeye ulaşmıştır (DİSK 2021). 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'na göre toplu iş sözleşmesi yetkisi için gereken %40 barajına yaklaşılmıştır (işyerinde 6.200 çalışandan 2.480 üye gereklidir). Ancak örgütlenmenin toplu sözleşme yetkisine ulaşma aşamasında işveren, işyerinin SGK kayıtlarında işkolu değişikliği yaparak yaklaşık 2.000 işçinin sendika üyeliğinin düşmesine yol açmıştır (soL Haber, 2021).

DİSK'in (2021) basın açıklamasına göre, Yemeksepeti örgütlenme sürecinde depoların ve şirketlerin farklı tüzel kişiliklere devredilmesi, üyelik baskılarıyla ilişkili tutumlar, moto-kuryelerin esnaf kurye modeline geçişe yönlendirilmesi ve örgütlenmede aktif rol alan bazı işçilerin işten çıkarılması gibi çeşitli uygulamalar rapor edilmiştir (DİSK, 2021). Bu uygulamalar, sendikal örgütlenme sürecinin farklı aşamalarını etkileyen bir dizi inisiyatif yansıtmaktadır. Yemeksepeti vakası, esnaf kurye modelinin sendikasızlaştırmadaki yapısal rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

Sendikasızlaştırma, yalnızca baskıyla değil, aynı zamanda esnaf kurye modelinin yarattığı hukuki statü ile yapısal olarak sağlanmaktadır. Algoritmik yönetimin denetim ve yaptırım mekanizmalarının şeffaf olmayan ve itiraz edilemez niteliği, çalışanların hukuki konumunu daha da muğlaklaştırarak sendikal örgütlenmenin önünde ek ve özgül engeller yaratmaktadır (Oral, 2024: 178–179). İşçi statüsünün tanınmaması, sendikal örgütlenmeyi hukuken imkânsız kılar.

2022 Şubat ayında Migros'un Esenyurt deposundaki depo işçileri düşük ücret artışı teklifine karşı taleplerini dile getirmek amacıyla iş bırakma eylemi gerçekleştirmişlerdir. Migros yönetimi eyleme katılan depo çalışanlarından *257 kişinin işine son verdiğini* açıklamıştır (Bianet, 2022). Protestoların farklı günlerinde, taleplerini *Anadolu Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özgilhan'ın Beykoz'daki evinin önünde* açıklayan işçilere polis müdahalesi olmuş ve bir kısmı gözaltına alınmıştır (Cumhuriyet, 2022). Bu eylemler depo işçilerinin ücret ve çalışma koşulları taleplerini hem sokak düzeyinde hem de sendikal örgütlenme bağlamında görünür kılmıştır.

Bu direnişlerin sonuçları çelişkilidir. Bir yanda, platform işçilerinin kolektif eylem kapasitesini ve sınıf bilincinin yeniden üretilme potansiyelini gösterirken, diğer yanda sendikal örgütlenmenin yapısal engellerini ve sermayenin baskı kapasitesini ortaya koymaktadır. Thompson ve Smith'in (2000) vurguladığı gibi, emek süreci yalnızca denetim değil, aynı zamanda direniş ve mücadelenin de alanıdır. Ancak platform ekonomisinde bu mücadele, geleneksel sendikacılık stratejilerinin sınırlarını aşan yeni örgütlenme biçimlerini gerektirir (Vandaele, 2018).

Sonuç

Bu çalışma, emek süreci teorisi ile disiplin analizlerini çalışma hakkı kavramı etrafında sentezleyerek, platform ekonomisinin emek rejimlerini teorik ve tarihsel bir perspektiften ele almıştır. Makalenin temel argümanı iki katmanlıdır: Fordist ve erken neoliberal dönemde çalışma hakkının kurumsal yorumları ve sosyal korumaya erişim koşulları disipliner etkiler kazanmışken, platform ekonomisinde bu ilişkinin biçimi değişmiştir. Burada disiplini meşrulaştıran mekanizma artık çalışma hakkının kendisi değil, çalışma özgürlüğü söylemidir: Platform şirketlerinin vaat ettiği ‘esneklik’ ve ‘özgürlük’, çalışma hakkının koruyucu boyutunun aşınmasını gizleyen bir araca dönüşmüştür.

Bu tezin kuramsal temelini, Marx'ın emek süreci analiziyle başlayıp Braverman ve Foucault'yla derinleşen çerçeve oluşturur: Emek gücünün hukuken özgür bir meta olarak piyasaya çıkışı tahakküm ilişkilerini ortadan kaldırmaz, aksine onların önkoşuludur (Marx, 1976). Denetim de yalnızca dışsal bir baskı değil, özneyi şekillendiren bir iktidar tekniğidir (Foucault, 1995). Bu çerçevenin tarihsel karşılığını, çalışma hakkının Fordist dönemden neoliberal döneme geçişte yaşadığı dönüşüm oluşturur: Fordist refah devletinde kazanılan sosyal haklar aynı zamanda emeği disipline eden mekanizmalar olarak işlev görmüş, workfare politikalarının yükselişiyle bu disipliner boyut daha da belirginleşmiştir (Kıldal, 2001).

Bu tarihsel dönüşümün en keskin güncel biçimini, Türkiye'deki esnaf kurye modeli temsil eder: Bir yanda esneklik ve girişimcilik söylemiyle çalışma özgürlüğü vaat edilirken, diğer yanda işçi statüsünün reddi ve algoritmik denetim, çalışma hakkının koruyucu boyutunu derin bir tahakküm rejimine tabi kılmaktadır (Kıdak, 2023). Bu çelişki, emek sürecinin kapitalist mantığıyla içeriden bağlantılıdır: Harvey'in (2005) birikim aracılığıyla mülksüzleştirme kavramsallaştırmasının gösterdiği gibi, platformlar işçileri tarihsel kazanımlarından yoksun bırakarak koruma mekanizmalarını tasfiye etmektedir. Bu, ekonomik olduğu kadar normatif bir mülksüzleştirme.

Platform ekonomisinde ortaya çıkan işçi direnişleri ve sendikal örgütlenme çabaları, bu disiplin rejimlerinin mutlak olmadığını göstermektedir. 2022 ve 2023 yıllarında Türkiye'de gerçekleşen iş bırakma eylemleri, platform işçilerinin kolektif eylem kapasitesini ve sınıf bilincinin yeniden üretilme potansiyelini ortaya koymuştur (Karanfil & Efe, 2025). Ancak bu direnişlerin karşılaştığı yapısal engeller, sermayenin baskı kapasitesini ve neoliberal emek rejimlerinin derinliğini de göstermektedir.

Sonuç olarak, çalışma hakkı ne bütünüyle özgürleştirici bir kazanım ne de salt ideolojik bir aldatmacadır. Çalışma hakkı, kapitalist üretim ilişkileri içinde çelişkili bir konuma sahiptir: bir yandan işçi sınıfının tarihsel mücadelelerinin somut kazanımlarını temsil eder, diğer yandan bu kazanımlar, özellikle workfare

politikaları aracılığıyla, disiplin rejimleriyle iç içe geçebilir. Platform ekonomisinde ise bu çelişki farklı bir biçim alır: disiplini yeniden üreten artık çalışma hakkının kendisi değil, onun koruyucu boyutundaki aşınmayı gizleyen çalışma özgürlüğü söylemidir.

Bu teorik ve ampirik analiz, emek süreci teorisinin güncelliğini de teyit etmektedir. Platform ekonomisi, kapitalizmin emek üzerindeki hâkimiyetinin ortadan kalktığını değil, bu hâkimiyetin yeni teknolojik ve hukuki biçimler kazandığını göstermektedir (Srnicsek, 2017; Woodcock & Graham, 2020). Dijital Taylorizmden algoritmik panoptikona, esnaf kurye modelinden workfare politikalarına kadar, tüm bu dönüşümler kapitalist emek sürecinin temel mantığını sürdürmektedir. Bu nedenle, platform ekonomisine ilişkin eleştirel analizler, yalnızca iyi ya da adil platformlar yaratma çabalarıyla sınırlı kalmaz. Kapitalist üretim ilişkilerinin kendisini sorgulamak ve dönüştürmek zorundadır (Scholz, 2017).

Çalışma hakkının emek süreci içindeki gelişikili konumunu anlamak, hem kuramsal hem de siyasal açıdan önem taşımaktadır. Kuramsal düzeyde, bu anlayış emek süreci teorisinin disiplin analizleriyle bütünleştirilmesini ve çalışma hakkının normatif statüsünün yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Siyasal düzeyde ise, platform işçilerinin ve emek hareketinin karşı karşıya olduğu mücadele alanlarını daha geniş bir kapitalizm eleştirisi içinde konumlandırmayı zorunlu kılmaktadır.

Extended Summary

The Turkish platform economy demonstrates how contemporary labor regimes operate through the paradoxical intersection of rights discourse with precarious practices. The right to work, presented through vocabularies of freedom and opportunity, becomes an instrument framing precarious work as legitimate employment. This analysis contributes to understanding how neoliberal capitalism maintains legitimacy while systematically dismantling labor protections, revealing the disciplinary function of rights discourse in contemporary capitalism.

The intersection of labor process theory with discipline analytics necessitates rethinking the theoretical position of the right to work. The right to work is neither purely emancipatory nor simply ideological illusion. Rather, it represents a contradictory site within capitalist production relations where protection and precarity, freedom and control, rights and discipline coexist and mutually constitute each other.

Income insecurity is not an individual choice or work ethic issue but a structural outcome of platform economy wage structures and juridical status regimes. Algorithmic performance-based bonuses and commissions deepen insecurity while creating competition among workers that undermines solidarity.

The intensive work tempo required to achieve livable income has documented health effects, with survey data showing couriers experience physical strain, sleep deprivation, and stress-related conditions.

The denial of worker status deepens this structural risk regime. Excluded from the scope of Occupational Health and Safety Law (6331), couriers cannot access employer obligations for preventive measures and institutional responsibility for workplace accidents. The right to work thus transforms from a protective mechanism into a regulatory field that normalizes high-risk and precarious employment.

The right to work in the platform economy contains a fundamental paradox. Platform companies promise flexibility, freedom to set one's own schedule, and unlimited earning potential. In practice, couriers face occupational accidents (dozens die each year in Turkey), income insecurity (fluctuating earnings below minimum wage after expenses), and intensive working conditions (12-16 hour days to achieve livable income).

These mechanisms operate not only as external control but also as technologies of subjectification. Workers internalize performance metrics, constantly monitoring their own ratings, delivery speeds, and acceptance rates. The gamification of work—through levels, badges, and performance tiers—transforms discipline into self-discipline, creating subjects who optimize their own exploitation.

The study documents specific mechanisms in Turkish platform companies. The 'slot system' in Yemeksepeti Express automatically assigns working hours and routes. The 'batch/level system' classifies couriers by performance, with different batch numbers determining when workers can schedule their weekly slots. Automatic account suspension mechanisms enforce discipline immediately and without appeal for infractions such as late package acceptance or GPS inconsistencies.

Algorithmic management in the platform economy represents a digital evolution of Taylorist scientific management. However, the separation of knowledge from workers and its transfer to management is now mediated not by human supervisors but by algorithms. This creates what can be understood as a digital panopticon: workers know they are constantly monitored through GPS tracking, delivery time measurements, customer ratings, and acceptance/rejection rates, but they cannot fully understand the algorithmic logic governing their evaluation.

This juridical manipulation has severe material consequences. Workers are excluded from labor protections including minimum wage guarantees, social security, occupational health and safety regulations, and collective bargaining rights. They must bear all costs of production (motorcycles, fuel, maintenance,

insurance) while their income depends entirely on algorithmic allocation of orders. The discourse of entrepreneurship and 'being your own boss' masks the reality of structural dependency and precarity.

The platform economy represents a crucial site for examining these dynamics. In Turkey, the delivery sector exemplifies how platform capitalism reconfigures labor relations through the 'self-employed contractor courier model.' This model, analyzed through ethnographic research and union reports, reveals the juridical construction of precarity. While couriers perform work that meets all criteria for employee status under Turkish Labor Law—dependency, following orders, providing labor for wages—they are legally classified as self-employed contractors.

The theoretical framework builds upon three interconnected traditions. First, Marx's analysis of the labor process reveals how the formal freedom of labor power as a commodity conceals relations of domination in the production process. Second, Braverman's examination of monopoly capital demonstrates how management science systematically intensifies capital's control over labor through the separation of conception and execution. Third, Foucault's analysis of discipline and governmentality shows how modern power operates not merely through prohibition but through the production of subjects who internalize norms and self-regulate according to performance metrics.

The transformation of labor relations in the 21st century has brought fundamental questions about the nature and function of the right to work. This study investigates how the right to work operates not only as a protective mechanism but also as an integral component of disciplinary regimes within the labor process. By synthesizing Marx's and Braverman's labor process theory with Foucault's analytics of discipline and subjectification, the research demonstrates that rights discourse and control mechanisms are not opposed but rather mutually constitutive in contemporary capitalism.

Beyanlar

Katkı Oranı Beyanı

Tüm Çalışma İşin Ulaş Ertuğrul Yılmaz tarafından yapılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Değerli hocam Prof. Dr. Pir Ali Kaya'nın aziz anısına...

KAYNAKÇA

- Aglietta, M. (1979). *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience* (D. Fernbach, Çev.) (2015 baskı). London: Verso.
- Alston, P. (2004). Core labour standards and the transformation of the international labour rights regime. *European Journal of International Law*, 15(3), 457–521. <https://doi.org/10.1093/ejil/15.3.457>
- Alvesson, M., & Willmott, H. (2002). Identity regulation as organizational control: Producing the appropriate individual. *Journal of Management Studies*, 39(5), 619–644. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00305>
- Arın, T. (2013). Kapitalist düzenleme, birikim rejimi ve kriz (II): Azgelişmiş kapitalizm ve Türkiye. *Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları: Seçilmiş Yazılar* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bakın, A. (2025). Platform ekonomisinde emeğin örgütlenmesi: hukuki belirsizlikler, mekânsal dağınıklık ve dijital baskı mekanizmaları. *Emek Araştırma Dergisi*, 16(27), 1-24. <https://izlik.org/JA86YA95AX>
- Bauman, Z. (1988). *Freedom*. Milton Keynes: Open University Press.
- Baycık, G., Ersun Civan, O. ve Yılmaz, H. T. (2021). Platform çalışanlarını yasal güvenceye kavuşturmak: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 713-801.
- Belgin Boyacı, N. (2020). *Dijital Emek Platformları ve Sendikalar*. Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi.
- Bentham, J. (1995). *The Panopticon Writings* (M. Božović, Ed.). London: Verso.
- Beytar, E. (2023). Platform çalışması: Çalışan statüsünün belirlenmesi sorunu. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), 239-266. <https://doi.org/10.58733/imhfd.1267384>
- Bianet. (2022, 11 Şubat). *Migros, direnişteki 257 işçiyi işten çıkardığını kabul etti*. <https://bianet.org/haber/migros-admits-dismissing-resisting-workers-257620>
- Braverman, H. (1974). *Labor and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century*. New York: Monthly Review Press.
- Bueno, N. (2018). From the right to work to freedom from work: Introduction to the human economy. *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*, 33(4), 463–488. <https://doi.org/10.54648/ijcl2017020>
- Burawoy, M. (1979). *Manufacturing consent: Changes in the labor process under monopoly capitalism*. University of Chicago Press.
- Castel, R. (2019). *Ücretli Çalışmanın Tarihçesi: Sosyal Sorunun Dönüşümü* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chen, M. (2020). "Yeni Bir İşçi Dünyası: GİG Ekonomisiyle Yüzleşmek." Panitch, L. ve Albo, G. (der.) *Pazar Distopyasının Ötesi* (çev. E. V. Elgür, D. B. Kılınç) içinde. İstanbul: Notabene Yayınları, 121-139.

- Cumhuriyet. (2022, 31 Ocak). *Haklarını isteyen Migros işçilerine Tuncay Özilhan'ın evinin önünde gözaltı*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/haklarini-isteyen-migros-iscileri-tuncay-ozilhan-in-evinin-onunde-gozalti-2474828>
- De Stefano, V. (2016). *The rise of the "just-in-time workforce": On-demand work, crowdwork and labour protection in the "gig-economy"* (Conditions of Work and Employment Series No. 71). Geneva: International Labour Office.
- Demir, İ., & Özkan, A. O. (2025). Legally self-employed but de facto worker: Motor couriers' working conditions and work-life balance in Türkiye. *Journal of Economy Culture and Society*, 71, 121–139. <https://doi.org/10.26650/JECS2024-1597125>
- DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu). (2021, Eylül). *Yemeksepeti işverenin işçi ve sendika düşmanlığına ortak olmayalım!* [Bildirge]. <https://disk.org.tr/2021/09/yemeksepeti-isvereninin-isci-ve-sendika-dusmanligina-ortak-olmayalim/>
- DİSK. (2021, 5 Şubat). *Yemek Sepeti işçilerinin ve DİSK/Nakliyat-İş Sendikası'nın bakh mücadelesini destekliyoruz!* <https://disk.org.tr/2021/02/yemek-sepeti-iscilerinin-ve-disk-nakliyat-is-sendikasinin-hakli-mucadelesini-destekliyoruz/>
- Durmaz, S. O. (2021). "Despotik Emek Rejimleri Yeniden Tesis Edilirken Ortaya Çıkan Bir Lütuf: Covid-19 Salgını." Urhan, B. vd. (der.) *Covid-19 ve Türkiye'de Sosyal Politika* içinde. İstanbul: Sarmal Kitabevi, 261-291.
- Edwards, R. (1979). *Contested terrain: The transformation of the workplace in the twentieth century*. Basic Books.
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme. (1966). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
- Ellwood, D. T., & Fine, G. (1987). The impact of right-to-work laws on union organizing. *Journal of Political Economy*, 95(2), 250–273. <https://doi.org/10.1086/261454>
- Engels, F. (2022 [1845]). *The Condition of the Working Class in England*. Beijing: Foreign Languages Press.
- Erköse, H. Y. (2019). Basit denetim yeniden: Türkiye'de tatil köylerinde emek denetimi. *Çalışma ve Toplum*, 61(2), 1069-1091.
- Erol, A. (2023). Kendi hesabına çalışan (esnaf) kuryelerin hukuki statüleri ve sendikalaşma hakları. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 31(3), 1081-1108. <https://doi.org/10.15337/suhfd.1288017>
- Evrensel. (2022, 17 Şubat). *Yemeksepeti işçileri: Mücadelemiz yaşamak için!*. <https://www.evrensel.net/haber/455211/yemeksepeti-iscileri-mucadelemiz-yasamak-icin>

- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (2nd ed.). New York: Vintage.
- Foucault, M. (2007). *Security, territory, population: lectures at the Collège de France, 1977-78*. New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-79* (G. Burchell, Trans.). New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M., & Simon, J. K. (1991). Michel Foucault on Attica: An interview. *Social Justice*, 18(3), 26-34. <https://www.jstor.org/stable/29766617>
- Gould, E., & Shierholz, H. (2011). *The compensation penalty of "right-to-work" laws*. Economic Policy Institute.
- Gündoğdu, M., Başaran, A., & Ulukaya, H. (2024). Platform çalışma: Bibliyometrik bir inceleme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(ÇEEİ Özel Sayı), 1804-1821. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1526372>.
- Handler, J. F. (2004). *Social citizenship and workfare in the United States and Western Europe: The paradox of inclusion*. New York: Cambridge University Press.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hepple, B. (2001). *Rights at Work*. Geneva: International Institute for Labour Studies (ILO).
- Hogler, R. (2015). *The end of American labor unions: The right-to-work movement and the erosion of collective bargaining*. Santa Barbara, Calif.: Praeger.
- Huws, U. (2001). The making of a cybertariat? Virtual work in a real world. *Socialist Register*, 37, 1-23.
- İnsan Haklarının Evrensel Bildirgesi. (1948). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- International Labour Organization. (1998). *ILO declaration on fundamental principles and rights at work*. ILO. <https://www.ilo.org/resource/conference-paper/ilo-1998-declaration-fundamental-principles-and-rights-work-and-its-follow>
- International Transport Workers' Federation. (2020, 2 Kasım). ITF launch gig economy employer principles before landmark Prop 22 vote in California. ITF Global.
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi. (2022a). *Türkiye’de iş cinayetleri 2022 raporu*. <https://www.isigmeclisi.org/20758-2022-yilinin-ilk-alti-ayinda-181-gunde-en-az-842-isci-hayatini-kaybe>
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi. (2022b). *Moto-kuryelerin sorunları ve çözüm önerileri raporlaştırıldı*. <https://www.isigmeclisi.org/20757-moto-kuryelerin-sorunlari-ve-cozum-onerileri-raporlastirildi>
- Jessop, B. (2002). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.

- Karadoğan, E. (2022). Türkiye'de getir örneği: "Getir bi mutluluk" / Getir sadece mutluluk mu "Getir" ir? Friedrich-Ebert-Stiftung, <https://collections.fes.de/publikationen/ident/fes/20003>
- Karanfil, İ., & Efe, E. (2025). Türkiye'de Esnaf Kurye Modeli ve Direniş: Trendyol'a Bağlı Kuryelerin İş Bırakma Eylemleri. *Emek Araştırma Dergisi*, 16(27), 25-52. <https://izlik.org/JA75DD83XM>
- Kavurmacı, A. (2023). Moto kuryelerin çalışma koşullarını iyileştirecek faktörlerin belirlenmesi: Nitel bir araştırma. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 13(1), 33-54. <https://doi.org/10.32331/sgd.1318002>
- Kellogg, K. C., Valentine, M. A., & Christin, A. (2020). Algorithms at work: The new contested terrain of control. *Academy of Management Annals*, 14(1), 366-410. <https://doi.org/10.5465/annals.2018.0174>
- Kıdak, E. (2021). Kargo taşımacılığında kendi hesabına çalışma aldatmacası: Esnaf kurye modeli. İstanbul: TÜMTİS Yayınları.
- Kıdak, E. (2023). İstihdam statülerinin 'gri alanı'nda güvencesizleşme: Türkiye'de esnaf kurye modeli. İçinde A. A. Cengiz & B. U. Hekimler (Ed.), *Prof. Dr. Ercan Güven'e armağan: Emegün hallerine dair yüzyılların* (ss. 155-187). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Kildal, N. (2001). Workfare tendencies in Scandinavian welfare policies. International Labour Organization. https://standards.social-protection.org/gimi/ShowRessource.action;jsessionid=vjnOkDQl_9XmNgRsGTQMPa2LQwD-4RnIoPJLzvRMHULNUFUq95C!-2073956956?id=8866
- Knights, D., & Willmott, H. (1989). Power and subjectivity at work: From degradation to subjugation in social relations. *Sociology*, 23(4), 535-558. <https://doi.org/10.1177/0038038589023004003>
- Kompleks Dergi. (2023, 22 Kasım). Esnaf kurye: İşçi, ama değil. <https://kompleks.org/fasikul/gig/bolum-2/esnaf-kurye-isci-ama-degil/>
- Kurye Hakları Derneği. (2024). *Moto kurye ölümleri raporu: 2023*. <https://kuryehaklari.org>
- Kurye Hakları Derneği. (2025). *Moto kurye ölümleri raporu: 2024*. <https://kuryehaklari.org>
- Lafargue, P. (2020). *Tembellik Hakkı* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lipietz, A. (1987). *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*. London: Verso.
- Lordoğlu, K. (2000). Esnekleşme versus enformelleşme. *Petrol-İş Yıllığı 1997-1999*, 867-873.
- Leung, W. F., D'Cruz, P. ve Noronha, E. (2021). "Freelancing Globally: Upworkers in China and India, Neo-liberalisation and the New International Putting-out

- System of Labour (NIPL)." Haidar, J. ve Keune, M. (der.) *Work and Labour Relations in Global Platform Capitalism* içinde. Edward Elgar Publishing, 134-156.
- Makal, A. (2004). Cumhuriyet'in 80. yılında Türkiye'de çalışma ilişkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 47, 123-172. <https://izlik.org/JA66KK59CB>
- Mantouvalou, V. (2012). Are labour rights human rights? *European Labour Law Journal*, 3(2), 151-172. <https://doi.org/10.1177/201395251200300204>
- Marx, K. (1976). *Capital: Volume I* (B. Fowkes, Trans.). London: Penguin Books.
- Mezzadra, S., & Neilson, B. (2019). *The politics of operations: Excavating contemporary capitalism*. Durham, NC: Duke University Press
- O'Doherty, D., & Willmott, H. (2009). The decline of labour process analysis and the future sociology of work. *Sociology*, 43(5), 931-951. <https://doi.org/10.1177/0038038509340742>
- Oral, T. (2024). Dijital emek platformlarında algoritmik yönetim ve sendikalar. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 11(1), 170-180. <https://izlik.org/JA75KM39XB>
- Öz, İ. (2023). Platform ekonomisinde kolektif eylemi yeniden düşünmek: Trendyol ve Yemeksepeti kuryelerinin eylemleri. *Eğitim Bilim Toplum*, 21(82), 87-116. <https://izlik.org/JA59YB72DU>
- Özatalay, C., & Altınoklu, M. N. (2025). Reproducing capitalism through survival: Pseudo-entrepreneurs and compensation-driven investors in Turkey. *Critical Sociology*. <https://doi.org/10.1177/08969205251379713>
- Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act (1996). <https://aspe.hhs.gov/reports/personal-responsibility-work-opportunity-reconciliation-act-1996>
- Pongratz, H. J. (2018). "Of Crowds and Talents: Discursive Constructions of Global Online Labour." *New Technology, Work and Employment*, 33(1), 58-73.
- Rosenblat, A. (2018). *Uberland: How algorithms are rewriting the rules of work*. Oakland, CA: University of California Press.
- Scholz, T. (2017). *Overworked and underpaid: How workers are disrupting the digital economy*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Sevgi, H. (2023). Makyajlı emek sömürüsü: Platform ekonomisi. H. A. Kutlu (Ed.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Gelişmeler – Cilt 2* içinde (s. 350-364). Ankara: Platanus Publishing.
- Sewell, G. (1998). The discipline of teams: The control of team-based industrial work through electronic and peer surveillance. *Administrative Science Quarterly*, 43(2), 397-428. <https://doi.org/10.2307/2393857>
- Smith, C., & Thompson, P. (1998). Re-evaluating the labour process debate. *Economic and Industrial Democracy*, 19(4), 551-577. <https://doi.org/10.1177/0143831X98194002>

- Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Cambridge Malden, MA: Polity Press.
- soL Haber. (2021, 5 Şubat). *Yemek Sepeti'nin "işkolu" oyunu: 2 bin işçinin sendika üyeliği düşürüldü*. <https://haber.sol.org.tr/haber/yemek-sepetinin-iskolu-oyunu-2-bin-iscinin-sendika-uyeligi-dusuruldu-25503>
- Tekgıda-İş Sendika Akademisi. (2021). *Türkiye'de kurye emeğinin dönüşümü ve esnaf kurye modeli* [Araştırma raporu]. <https://www.tekgida.org.tr/turkiyede-kurye-emeginin-donusumu-ve-esnaf-kurye-modeli-57548/>
- Tele1. (2024). *Yemek Sepeti çalışanları TELE1'e anlattı: Zorla 11 saat mesai yaptırılıyor*. <https://www.tele1.com.tr/yemek-sepeti-calisanlari-tele1e-anlatti-kaza-yapan-kuryelere-tamir-masrafini-odettirmisler>
- Thompson, P. (1989). *The nature of work: An introduction to debates on the labour process* (2nd ed.). London: Macmillan.
- Thompson, P., & Smith, C. (2001). Follow the redbrick road: Reflections on pathways in and out of the labour process debate. *International Studies of Management & Organization*, 30(4), 40–67. <https://doi.org/10.1080/00208825.2000.11656799>
- Thompson, P., & Smith, C. (2010). *Working life: Renewing labour process analysis*. London: Palgrave Macmillan.
- TÜMTİS (Tüm Taşıma İşçileri Sendikası). (2022, 15 Mart). *Esnaf kurye modeli; güvencesiz istihdam* [Bildirge]. <https://tumtis.org/2022/0315/esnaf-kurye-modeli-guvencesiz-istihdam/>
- 4857 sayılı İş Kanunu. Resmî Gazete (Sayı: 25134, 10 Haziran 2003). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4857&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. Resmî Gazete (Sayı: 28339, 30 Haziran 2012). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6331&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu. Resmî Gazete (Sayı: 28460, 7 Kasım 2012). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6356&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Urhan, B. (2022). Dijital emek platformlarında toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri. *Çalışma ve Toplum*, 4(75), 2583-2612. <https://doi.org/10.54752/ct.1191421>
- Vandaele, K. (2018). *Will Trade Unions Survive in the Platform Economy? Emerging Patterns of Platform Workers' Collective Voice and Representation in Europe*, Working Paper 2018/5, Brussels: European Trade Union Institute (ETUI).
- Wood, A. J., Graham, M., Lehdonvirta, V., & Hjorth, I. (2019). *Good gig, bad gig: Autonomy and algorithmic control in the global gig economy*. *Work, Employment and Society*, 33(1), 56–75. <https://doi.org/10.1177/0950017018785616>

- Woodcock, J., & Graham, M. (2020). *The gig economy: A critical introduction*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Yemeksepeti Express. (2025). *Sıkça sorulan sorular* [Web sayfası]. <https://yemeksepetiexpress.com/s-s-s/>
- Yertüm, U. ve Balcı, B. (2023). Motor-kurye çalışanlarının çalışma koşullarına yönelik bir araştırma: İstanbul örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 18(2), 328-350. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1307683>
- Yücesan-Özdemir, G. (2002). Emek süreci teorisi ve Türkiye'de emek süreci çalışmaları üzerine bir değerlendirme. A. A. Dikmen (der.), *Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum* içinde (s. 433-471). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Yücesan-Özdemir, G. (2009). *Emek ve Teknoloji: Türkiye'de Sendikalar ve Yeni İletişim Teknolojileri*. Ankara: Tan Kitabevi.
- Yücesan-Özdemir, G. ve Özdemir, A. M. (2008). *Sermayenin Adaleti: Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika*. Ankara: Dipnot.

